

HÂREZMŞÂHLAR DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ DİNÎ UYGULAMALARIN TARİHİ ÖRNEKLERLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Gülseren AZAR NASIRABADI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Fen-Ed. Fak Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye
gulserenceceli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2576-7593>

Article Types / Makale Türü

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi

15/01/2021

Accepted / Kabul Tarihi

18/02/2021

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.862320>

HÂREZMŞÂHLAR DEVLETİ DÖNEMİNDEKİ DİNÎ UYGULAMALARIN TARİHÎ ÖRNEKLERLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZ

İslâmiyetin Türkler arasında yayılması ile birlikte Türk devletleri dinî hassasiyetlere sahip olmaya başlamışlardır. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinden biri olan Hârezmşâhlar Devleti de (1097-1231) siyasî ve toplumsal açıdan İslâmî kuralları uygulamaktaydı. Hârezmşâh hükümdarları askerî, ilmî ve edebî eğitimin yanı sıra dinî eğitim de almış kişilerdi. Genel olarak sünnilîğin etkili olduğu ülkede siyasî ve askerî açıdan bakıldığında dinî söylemlerin ve eylemlerin var olduğu görülmektedir. Ayrıca toplumsal anlamda da dinî yaşantının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman olmayanlara karşı yapılan mücadelede de dinî ifadeler ön plana çıkarılmıştır. Müslüman devletler ile münasebetlerde ise Hârezmşâhların dinin muhafazası ve intişarı hususunda önemli roller üstlendiği bilinmektedir. Bu dönemde gerçekleşen faaliyetler İslâm dinine uygunluk açısından değerlendirilmiş ve bu konuda fetvalar alınarak yerine getirilmiştir. Hârezmşâhlar diğer Türk-İslâm devletleri gibi hukuk sistemi olarak şer'î ve örfî hukuku beraber uygulamışlardır. Ülke içerisinde adalet sistemi kadılar eliyle yürütülmekteydi ve bu kadıların başında kâdılkudâtlık mevkisi bulunmaktaydı. Bu çalışmada Hârezmşâhlar Devleti'ne ait bu dinî uygulamalar kaynakların verdiği bilgiler ışığında ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâmiyet, Hârezmşâhlar, Hukuk Sistemi, Kâdılkudât, Kadı.

AN EVALUATION OF KHWARAZM SHAH-ERA RELIGIOUS PRACTICES UNDER HISTORICAL EVIDENCES

ABSTRACT

The Turkic states began to have religious sensitivities after the adoption of Islam among the Turks. As one of the medieval Turkish-Islamic states, the Khwarazmshah Empire (1097-1231) applied the Islamic rules from political and social perspectives. Khwarazmshah monarchs were well-educated not only on military, sciences and arts but also on religion. The prevalence of religious discourse was visible on political and military realms in the country dominated by Sunni Islam. Moreover, religious life seemed to prevail on societal realm as well. Religious connotations were also highlighted in the campaigns against the non-Muslims. Concerning the relations with Muslim states, the Khwarazmshahs adopted certain roles including the protection and promotion of religion. The activities of this period were evaluated on the basis of Islamic Principles and these processes were done with *fatwas*. Khwarazmshahs, like other Turkish-Islamic empires, applied both religious law and traditional law as legal system. The judicial system was implemented via *qadis* and the *qadi al qudat* was the highest judicial authority. This study focuses on these religious principles of the Khwarazmshah Empire under the light of the sources.

Keywords: Islam, Khwarazmshahs, Legal System, Qadi al Qudat, Qadi.

GİRİŞ

İslâmiyetin kabulüyle birlikte Türk devletlerinde ve Türk kültüründe İslâmî öğeler yerleşmeye başlamıştır. Bununla beraber Türk devletlerinin işleyiş şekillerinde birtakım değişiklikler ve yenilikler de meydana gelmiştir. Muhakkak ki Türklerin İslâmiyeti umûmiyetle Abbâsîler zamanında öğrenmiş olmaları onların yeni düzeninde bu devletin dinî hususiyetlerinin etkili olmasına sebep olmuştur¹. İslâmiyetin kabulü ile birlikte Türk hükümdarları aynı zamanda bu dinin de temsilcisi haline gelmişlerdir. Dolayısıyla bu sorumlulukla hareket etmeye başlamışlar ve İslâm dininin gerektirdiği davranışlar içerisinde olmuşlardır.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinden birisi de Hârezmşâhlar Devleti (1097-1231) idi. Selçukluların Hârezm bölgesi valileri olarak tarih sahnesine çıkan Hârezmşâhlar, mezkûr devletin zayıflamasıyla birlikte buldukları bölgede bağımsızlık faaliyetlerine girişmişlerdi. Selçukluların inkırazını müteakiben Horasan'a inen Hârezmşâhlar, zamanla Azerbaycan'a kadar olan toprakları ele geçirmişlerdir. Hanedanın atası Selçuklu sultanı Melikşâh'ın "taştâr"ı Anuştegin'dir². Onun ardından ise oğlu Kutbeddin Muhammed Hârezm valisi olmuştur. Atsız'ın devletin temellerini atması ile birlikte İl-Arslan, Sultaşâh Mahmud, Alâeddîn Tekiş, Alâeddîn Muhammed başa geçmiş ve son Hârezmşâh Celâeddîn Hârezmşâh'ın ölümü ile birlikte devlet yıkılmıştır³. Hârezmşâhlar Anuştegin'den itibaren Müslüman bir ailedir ve devletlerini de bu dinî temel üzerine kurarak geliştirmişlerdir. Selçuklu Devleti'nin mirasına sahip çıkan Hârezmşâhların tarihinde dinî uygulamalara dair önemli bilgiler bulunmaktadır. İslâmiyeti siyâsî, sosyal ve hukukî anlamda ön plana çıkaran bir sistemi yaşatmaya çalışmış olan Hârezmşâhlar, aynı zamanda âlimler yetiştirmişler ve medreseler kurarak dinin temellerini kuvvetlendirmeye uğraşmışlardır⁴.

1. SİYÂSÎ VE ASKERÎ ALANDA DİNÎ HUSUSİYETLERİN TEZAHÜRÜ

Hârezmşâhlar Devleti, Selçukluların sadece topraklarını ve siyasetini değil aynı zamanda dinî hususiyetlerini de devralmıştı. Aynı coğrafyada hâkimiyet tesis eden Hârezmşâhların halkının büyük kısmı Müslümanlardan oluşurdu. Dolayısıyla dinî konuda izlenen siyaset halk nazarında kabul görmekteydi. Bu dönemde Hârezm, Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde Hanefîlik ve Şâfilik yaygın mezheplerdi. Buna uygun olarak Mâtürîdîlik ve Eş'ârilik akâidince hüküm icra ediliyordu. Ayrıca bölgede İsmâilî ve Şîî grupların yanı sıra gayrimüslimler de bulunurdu⁵.

1 - Türkler ve İslâmiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Türkler: Türk-İslâm Siyâsî Teşekkülleri", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988), 12-2 /262-280; Hakkı Dursun Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, (İstanbul: Kamer Yayınları, 3. Basım, 2000); Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, 1993), 1-31; a.mlf, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011); Aydın Usta, *Türkler ve İslâmiyet: İlk Müslüman Türk Devleti: Samaniler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020).

2 - Taştâr hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almalarında onların leğen ve ibriklerini getirip götürerek kişileri. Dolayısıyla güvenilir ve muteber olmaları çok önemliydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Taştâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/161-162.

3 - Hârezmşâhlar tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Fuad Köprülü, "Hârezmşâhlar", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5-1/265-296; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2000); Clifford Edmund Bosworth, "Kharazm-shahs", *Encyclopedia of Islam*, (Leiden/ 1978), 4/1065-1068; Aydın Taneri, *Hârezmşâhlar*, (Ankara/ TDV Yayınları, 1993); Aydın Taneri, "Hârezmşâhlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/298-231; Abdülkerim Özyayın, "Hârezmşâhlar Devleti" *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 4/808-896; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârezmşâh ve Zamanı*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977).

4 - Hârezmşâhlar döneminde ilmî gelişmeler ve âlimler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli Dursun, *Hârezmşâhlar Devleti'nde İlmî Hayat (1097-1231)*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

5 - Coğrafyanın genel dinî ve mezhebî durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Köprülü, "Hârezmşâhlar", 283-287; Zeki Velidi Togan, "Hârezm", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5-1/246; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/166-167; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyâseti (1040-1092)*, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 51-79; İbrahim Bâvefâ, "Siyâset-i Dinî ve Mezhebî Hârezmşâhiyân", *Tarih ve Temeddün-i İslâmî*, 9 (1388Hş), 29-51.

Hârezmşâhlar Devleti hanedanı da diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi eğitime çok önem vermişlerdi. Hanedan mensuplarının siyâsî, askerî, ilmî ve edebî eğitimin yanı sıra dinî eğitim de aldıkları ve bu konuda pek çok özelliklerinin bulunduğu bilinir. Anuştegin, oğlu Kutbeddîn Muhammed'in eğitim almasını sağladı ve bunun için oğlunu Merv'e gönderdi. Kutbeddîn burada siyâsî, askerî ve dinî eğitim de aldı. Bu sayede ilim ve din adamlarını etrafında topladı⁶. Hârezmşâh Atsız (1128-1156) ise dinî ve ilmî açıdan babasından çok daha ileri bir seviyedeydi. *Kur'an-ı Kerim* tefsirini iyi bilen Atsız âlimlerin ve şairlerin eğitimine de çok ehemmiyet verirdi⁷. Alâeddîn Tekiş de (1172-1200) dinî eğitim almış bir sultandı ve Hanefî fıkının yanı sıra fıkıh usulü de bilirdi⁸. Tekiş, ayrıca Hanefiler için bir medrese yaptırmıştı⁹. Hârezmşâh Alâeddîn Muhammed (1200-1220) de âlim bir şahsiyet olup özellikle fıkıh ve tefsir ilmine vâkıftı. Hatta fıkıh konusunda o kadar ileriydi ki bir fakih derecesinde bilgi sahibiydi¹⁰. Kendisi âlimleri himaye eder, ilim meclislerine katılarak fikir alışverişinde bulunur ve münâzaralara iştirak ederdi¹¹. Alâeddîn Muhammed'in oğullarından şehzade Rükneddîn Gursançtı ise kendi el yazısı ile bir *Kur'an-ı Kerim* istinsah etmişti¹².

Hârezmşâhlar döneminde devletin ve toplumun bir takım dinî hususiyetlerinin olduğu malûmdur. Bu konuda ilk örnek Hârezmşâh Atsız zamanına aittir. Bu dönemde Merv'de bulunan önemli şahsiyetlerden biri olan Hasan Kattan ile münşîsi Reşideddîn Vatvat¹³ arasındaki bir iftira meselesi, içinde birtakım dinî öğeler barındırır. Hârezmşâh Atsız Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla, bağımsızlık faaliyetlerine girişti.

6 - Ebü'l Hasen İzzeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, Tükçe çev. Abdülkerim Özaydın, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 8/406; Alâeddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihângüşâ*, Tükçe çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 249; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 43.

7 - Muhammed b. Ali Şebankareyi, *Mecmau'l-ensab*, Tashih: Mîrhâşim Muhaddis, (Tahran 1376Hş), 134-135. Atsız aynı zamanda kendisi de bir şairdi ve Farsça şiirleri vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Hârezmşâh Hükümdarlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (Bahar 2015), 27-34.

8 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/36; Ebü'l-Fidâ' İmâdeddîn İsmâil b. Şehâbeddîn İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 12/99.

9 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/223; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/99.

10 - İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/199; İbnü'l-Esîr'de geçen bir rivayet Sultan Alâeddîn Muhammed'in dinî hassasiyetleriyle ilgili bir örnek teşkil etmektedir. Bir gün Resulullah'ın ravza-yı mutahharasında görevli bir kişi Hârezm'e gelmişti. Bu şahıs Gürgeç'e vardktan sonra bir hamamda temizlendi ve ardından da Hârezmşâh'ın sarayına gitti. Kapiya ulaştığında bir kişi onu karşılayarak ne istediğini sordu. O da "Ben Hz. Muhammed'in (sav) hüccresinin hizmetçilerindenim." dedi. Bunun üzerine orada beklemesini söyledi ve gidip bir müddet sonra geri geldi. Adamı alarak sultanın bulunduğu yere götürdü ve ardından hacibine teslim ederek "Sultana senin geldiğini haber verdim, seninle görüşmek istedi." dedi. Bu kişi sultanın huzuruna vardığında Hârezmşâh son derece büyük ve geniş bir sofada oturuyordu. Adam sofanın ortalarına kadar geldiğinde sultan da onu karşılamak üzere yürüdü. Sultanla karşılaşınca elini öpmek istedi, ancak o buna engel olup adamı kucakladı. Sonra tahtına yerleşerek adamı da yanı başına oturttu. Ve kendisine "Sen Hz. Peygamber'in hüccresinin hizmetlilerinden birisiymişsin doğru mu?" dedi. Adam "Evet" diye cevap verince onun elini tuttu ve yüzüne gözüne sürdü ve onunla birlikte aynı görevi yerine getiren arkadaşlarının ahvalini, yaşayışlarını ve geçimlerini nasıl sağladıklarını sordu. Daha sonra da Medine halkı hakkında bilgiler almaya çalışarak şehrin özellikleri, durumu, büyüklüğü ile ilgili sorular sordu. Aralarında bir hayli konuşma oldu. Adam yanından ayrılmak üzere ayağa kalktığı anda ise kendisine "Şu anda biz savaşa çıkacağız. Hemen bu saatte hareket etmek üzereyiz. Eğer sefere çıkmayacak olsaydım mutlaka seni ağırlar, seninle daha yakından ilgilenirdim. Fakat Karahıtaylar üzerine sefere gitmek için *Ceyhun Nehri'ni aşmamız* gerekir. Ama Hz. Peygamber'in makamının bir görevlisi ile karşılaşmamız bu sefer için hayra delalet etmektedir." dedikten sonra bu kişiye bolca para vererek uğurladı ve kendisi de ayrıldı. Sultan Alâeddîn, Karahıtaylar üzerine çıktığı bu seferde başarılı olmuştu. *el-Kâmil*, 10/223-224.

11 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/223.

12 - Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî*, Tashih/ Mücteba Minovi, (Tahran: 1365Hş), 39; a.mlf, *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî (Celâlüttin Harezmsâh)*, çev. Necip Asım, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1934), 24.

13 - Reşideddîn Vatvat'ın pek çok eseri bulunmakta olup bunların bazıları münşeat mecmualarıdır. Vatvat'ın hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nüreddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ, Avfi, *Tezkire-i Lübbû'l-elbâb*, (Tahran: 1984), 1/80; Devletşah b. Bahtışân Semerkandî, *Devletşah Tezkiresi*, *Tezkire-i Devletşâh*, Türkçe çev. Necati Lugal, (İstanbul/ Tercüman Gazetesi, 1977), 1/130-135; Ahmet Ateş, "Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Büyük Selçuklu Devrine Ait Münşeat Mecmuaları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/4, (Ankara, 1951), 537-648; Ahmet Ateş, "Raşid al-din Vatvat'ın Eserlerinin Bazı Yazma Nüshaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 10/2, (Eylül 1959), 1-24; M. Nazif Şahinoğlu, "Vatvât", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1986), 13/235-240; Zehra Bilgegil, "Raşid al-Din Vatvat'ın Abkâr al-Afkâr fi'r-Resâil va'l-Aş'âr İsimli Eserinin Yeni bir Nüshası" *Belleten*, 57/220, (Aralık 1993), 745-750; Derya Örs, "Reşideddin Vatvât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/573-574.

Sultan Sencer'in 563/1141 yılında Katvan Savaşı'nı kaybetmesini fırsat bilerek onunla mücadeleye başladı. Atsız, 17 Rebiülevvel 536/20 Ekim 1141'de Merv şehrini aldı¹⁴, ardından da şehir yağmalandı. Daha sonra da Ebü'l-Fazl el-Kirmânî, Ebû Mansûr el-Abbâdî el-Mervezî ve Bahâeddîn Ebû Muhammed el-Hırakî'yi alarak Hârezm'e döndü¹⁵.

Merv'in yağmalanması esnasında Hasan Kattan'ın saray kütüphanesindeki kitapları kaybolmuştu. Kendisi bu durumun sorumlusu olarak dönemin büyük edip ve şairlerinden Reşîdeddîn Vatvat'ı görmekteydi. Hakkında yapılan dedikodular kulağına gelen Vatvat ise Hasan Kattan'a kendisine iftira attığını ve bu yüzden de günah işlediğini ifade eden bir mektup gönderdi. Vatvat te'lif ettiği mektubunda Hasan Kattan'ın kendisinin aleyhine konuştuğunu ve onu küçük düşürmeye çalıştığını söyledi. Üstelik kendisinin kütüphanesini yağmalamakla itham ettiğini de belirtti. Bu durumun adaletle uyuşmadığını ve Hasan Kattan'ın çirkin iftiralarla kendisine insafsızca davrandığını da ekledi. Ardından da kıyamet günü geldiğinde ve herkese hesap sorulduğunda, eğer Hasan Kattan'ın kitaplarını almışsa bunun hesabının kendisinden sorulacağını ifade etti. Ayrıca hakkında iddia edilen şeylerin kendisine (Vatvat'a) bir fayda sağlamayacağını ilettili. Vatvat sahip olduğu binlerce kitabını Müslümanların yararına İslâm kütüphanelerine bağışlamış bir kişiydi. Son olarak Hasan Kattan'dan Allah'tan korkmasını ve bu şekildeki çirkin iftiralarından sakınmasını istedi¹⁶. Meselelerin devamı bilinmese de Vatvat'ın mektubu en azından kendisinin bu meseledeki hassasiyetini gösterir. Aynı zamanda mektupta hem ilmî hem de dinî açıdan böyle bir şeye tevessül etmeyeceğini ifade ederek dinî bakış açısını da gözler önüne sermektedir.

Hârezmşâhlar zamanında yaşamış dinî bir lider olan Şeyh Ahmed Beydilî'nin Sebzvar'da yaşadığı bir olay da bu dönemde toplumun dinî hassasiyetleri ile ilgili bazı bilgileri ortaya çıkarmaktadır. Hârezmşâhlar Devleti'nde İl-Arslan'ın ölümü üzerine yerine önce küçük oğlu Sultanşâh Mahmud geçti¹⁷. Ancak büyük oğlu olan Alâeddîn Tekiş bu duruma karşı çıkararak tahtı ele geçirmesi üzerine Sultanşâh kaçtı ve Horasan'da haki-miyet kurmaya çalıştı. Bunu kabul etmeyen ve Horasan'ı ele geçirmek üzere harekete geçen Alâeddîn Tekiş ise 583/1187 yılında Şadyah'ı kuşattı ve ardından da şehri aldı. Sultanşâh Mahmud, Horasan'ın önemli şehirlerinden Şadyah'ı geri almak için şehrin önlerine gelmişse de yenildi ve bu sefer de Sebzvar üzerine yürüyerek burayı kuşattı. Halk durumun vehametini görünce, son çare olarak dönemin dinî ve müspet ilimlerinde eşsiz bir şahsiyet olan, aynı zamanda mutasavvıf kimliği ile tanınan Sebzvarlı Şeyh Ahmed Beydilî'yi kendileri için şefaah dilemesi için Sultanşâh'a gönderdiler. Şeyh'in ricasını kırmayan Sultanşâh, ona çok iyi davrandı ve halkın canı bağışlandı. Ancak Şeyh Ahmed'in Sultanşâh'a giderken yaşadıkları ilgi çekicidir. O, yola çıktığında sufilere, şeyhlere inanmayan ve onlara iyi gözle bakmayan mutaassıp bir zümre kendisine hakaret etmiş, hatta içlerinden birkaç kişi Şeyh Ahmed'e ok atmıştı. O ise, yanına düşen oklara hiç aldırılmamış ve söylenen sözler karşısında kendi kendine "Eğer bunlardan daha inkarcı bir topluluk olsaydı, *pîrim Ahmed beni oraya gönderirdi*" demişti¹⁸. Bu hadiseden yola çıkarak o dönemde tasavvuf ehli olan dinî zümrelere karşı olan taassub sahibi insanların varlığı ve kendilerini ifade biçimleri anlaşılmaktadır.

14 - Katvan Savaşı'nda Sultan Sencer'in yenildiğini öğrenen Atsız, Sefer 563/Ekim 1141'de Serahs'a gitti. Burada şehir adına kendisini büyük din âlimi Ebû Muhammed ez-Zeyyâdî karşıladı. Daha sonra Merv'i ele geçirmek üzere buraya giden Atsız'a şehir halkı tarafından aman dilemek üzere din âlimlerinden birisi olan İmâm Ahmed el-Bâharzî'yi gönderildi. Atsız halkın bu isteğini kabul ederek fıkıh âlimi Ebü'l-Fazl el-Kirmânî ile birlikte Merv şehrinin ileri gelenlerini yanına çağırdı. Ama bu sırada Merv halkı ayaklanıp Hârezmşâh'ın adamlarını öldürdüler ve şehrin kapılarını kapattılar. Ancak Atsız 17 Rebiülevvel 536/20 Ekim 1141'de Merv'i ele geçirdi. İşte bu sırada eş-Şerif Ali b. İshak el-Müsevî, Ali b. Muhammed b. Arslan ve Şâfîî fakihî İbrahim el-Mervezî gibi âlimlerin ve ileri gelenlerden de pek çok kişiyi öldürttü. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/160; Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar*, 54-55; Özaydın, "Hârezmşâhlar Devleti", 885; Ziya Bünyatov, *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*, Tükçe çev. Tural Rızayev, (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 11.

15 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/160; Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti*, 55.

16 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 251-252.

17 - Sultanşâh Mahmud ve Alâeddîn Tekiş arasındaki mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli, *Hârezmşâh Hükümdarı Sultanşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

18 - Mürsel Öztürk Cüveynî'nin tercümesinde Şeyh Ahmed'in pîrinden kastettiği kişinin Ahmed Camî veya Hoca Ahmed Yesevî olabileceğini ifade eder. *Cihângüşâ*, 263; Gıyâseddîn Muhammed Hândmîr, *Habibü's-siyer*, (Tahran/ 1353Hş), 2/636; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Zafernâme*, (İstanbul: Türk İslâm Eserleri Müzesi, 2042), vr. 302b.

Sultan Alâeddîn Tekiş'in Buhara'yı ele geçirmesi sırasında da dinî ifadelerle dair bazı ayrıntılar bulunur. Karahıtaylar (1130-1211) ile Gurlular (1000-1215) arasında 594 yılı Cemaziyelâhir ayında (Nisan-Mayıs 1198) bir savaş gerçekleşmişti. Bu savaşın sebebi, Abbasî halifesi idi. Çünkü Hârezmşâh Rey, Hemedan ve İsfahan gibi şehirleri ele geçirmiş ve Halife'nin askerlerine hücum ederek Bağdat'da kendi adına hutbe okutmasını talep etmişti. Alâeddîn Tekiş'in Bağdat'a saldıracağını öğrenen Halife en-Nâsır, Gur hükümdarı Gıyâseddîn'e haber göndererek ona mânî olması için Hârezmşâhlara saldırmasını istemişti. Tekiş de Karahıtaylara elçi gönderdi ve Gurlulara hücum edilmesi konusunda onları teşvik etti¹⁹. Bu savaşta Tayangu komutasındaki Karahıtaylar, Gurluları yendi. Ancak daha sonra Gurlu emirlerin gece baskınıyla Karahıtaylar, ağır kayıplar verdi. Ardından da düşmanlarını önlerine katan Gurlular, onları Ceyhun Nehri'ne kadar sürdü. Karahıtaylar bu durumun sorumlusu olarak Hârezmşâh Tekiş'i gördü ve elçi göndererek öldürülen askerleri için para istedi. Bunun üzerine Tekiş, Gurlulara haber ileterek durumu anlattı ve af diledi. Gelen elçiye Gurlular ile anlaşacağını ve Karahıtaylara itaat etmeyeceğini bildirdi. Bu cevabın ardından Karahıtaylar Hârezm'i kuşattılar ise de Tekiş onları yendi ve arkalarından ilerleyerek Buhara'yı kuşattı. Şehir halkı Karahıtaylar ile birlikte hareket ederek Hârezmşâhlara direndi. Hatta sultanın bir gözünün olmadığını ima ederek tek gözü olmayan bir köpeğe kaftan ve külah giydirdiler ve "Hârezmşâh budur!" dediler²⁰. Köpeği surlar üzerinde dolaştırdıktan sonra mancınıkla Hârezmli askerlerin içerisine atarak "Sizin sultanınız budur!" dediler. Hârezmliler de onlara "Ey kafirler ordusu! Siz İslâm'dan irtidat ettiniz!" diyorlardı. Neticede Tekiş şehri ele geçirdi, ama halkı affederek onlara iyi davrandı ve ardından da Hârezm'e geri döndü²¹.

Sultan Alâeddîn Muhammed döneminde Karahıtaylar ile yapılan mücadelede de yine dini öğelerin bulunduğu görülür. Karahıtayların faaliyetleri yalnızca Hârezmşâhları değil, bölgedeki diğer Müslüman devletleri de rahatsız etmekteydi. Özellikle Semerkant ve Buhara hâkimi Karahanlı Sultanı Osman, bu durumdan muzdaripti. Bunun için Sultan Alâeddîn Muhammed'e haber göndererek "Cenâb-ı Allah'ın sana vermiş olduğu büyük bir saltanat ve devletin şükrânesi olarak kâfirlere karşı savaşın onları İslâm diyarlarından kovman, İslâm topraklarını küfrün tahakkümünden kurtarman, Müslümanları başlarına gelen musibetlerden uzaklaştırman ve mallarını koruman icab eder. Bunun için Karahıtaylara karşı girişeceğin savaşta sana yardım edeceğiz. Onlara vermekte olduğumuz vergiyi artık sana ödeyecek ve bu savaş için her türlü yardımı yapacağız. Ayrıca adını hutbelerde okutup sikkelerimize yazdıracağız" dedi. Anlaşıldığı üzere Semerkant hâkimi Karahıtayların faaliyetlerinden oldukça bıkmıştı. Onların yerine Hârezmşâh ile anlaşmak istiyordu. Buna karşılık onun büyük bir İslâm hükümdarı olduğunu ifade ediyor, maddi manevi destek ve yardım sözü veriyordu. Alâeddîn Muhammed ise ihtiyatlı davranarak sözlerinde durmamalarından çekindiğini ifade etti. Bu durum üzerine Buhara ve Semerkant halkının ileri gelenlerinden bir heyet önce Semerkant hanına sözünden caymayacağına dair yemin ettirdiler ardından da Hârezmşâh'a giderek sözlerine sadık kalacaklarını bildirdiler. Alâeddîn Muhammed de ordusunu hazırlayarak 604/1207 yılında harekete geçti. Ardından da Semerkant sultanı Osman ile beraber Karahıtaylarla mücadele ettiler²². Bu meselede Sultan Osman'ın, Hârezmşâh'tan yardım isterken özellikle kâfirlerle savaşılması ve İslâm topraklarının onların tahakkümünden kurtarılması meselesini vurgulaması önemlidir.

Bu dönemde dinin siyasi meselelerde ön plana çıkarılmasına bir örnek olarak Sultan Alâeddîn Muhammed'in emri Kezlik Han meselesi verilebilir. Sultan Alâeddîn Muhammed, Karahıtaylar üzerine yürüme-

19 - Hârezmşâh Tekiş, gönderdiği elçiyle eğer Gıyâseddîn'in üzerine yürümezlerse, onun Belh'i ele geçireceğini ve böylelikle tüm ülkeye hakim olacağını, ardından da Karahıtaylara karşı harekete geçeceğini iletmiştir. Bu nedenle de şimdiden onu durdurmaları gerektiğini yoksa engelleyemeyeceklerini ve Gıyâseddîn'i Mâverâünnehir'den uzaklaştıramayacaklarını bildirmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/20.

20 - Cüzcânî'nin bildirdiğine göre Sultan Alâeddîn Tekiş'in eşi Terken Hatun Kıpçak Hanı'nın kızı idi. Bu hatunun kuvveti de azabı da çok fazlaydı. Sultan'a bir cariyeyle ilgilendiği için kızıp sıcak hamamın kapısını Tekiş'in üzerine kapattı ve sultan orada mahsur kaldı. Hârezmşâh ölmek üzereyken emîrlere ve meliklere yetiştirilerek hamamın kapısını kırdılar. Tekiş her ne kadar ölümden kurtuldu ise de bu hadise sonucunda bir gözünü kaybetti. Minhâc-i Sirâc Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Tashih: Abdulhay Habîbî, (Tahran: 1389), 1/300-301; a.mlf, *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeklikler, Hârezmşâhlar)*, Türkçe çev. Erkan Göksu, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 122-123.

21 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/21-22.

22 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/112-113.

den önce, akrabalarından biri olan Kezlik Han'ı Nîşâbûr'a emîr olarak tayin etti²³. Ancak Sultan'a isyankâr tavırlar sergileyen Kezlik Han, başarılı olamayınca sultanın annesi Terken Hatun'a sığınmaya karar verdi²⁴. Terken Hatun, kendisine "Bu sorundan kurtulmanın yolu, sûfi hırkası giyerek Sultan Tekiş'in türbesinde oturmandır. Ancak bu şekilde belki Sultan Alâeddîn'in gazabından kurtulabilirsin" dedi. O da Terken Hatun'un sözüne uyarak tasavvuf yoluna girdi. Ancak onun durumunu öğrenen sultanın askerleri gelerek Kezlik Han'ı öldürdüler²⁵. Dolayısıyla Terken Hatun'un tavsiyesi onu kurtaramadı.

Hârezmşâhların Karahıtaylar üzerine yaptıkları seferlerde dinî hassasiyetlerin fazla olduğu görülmektedir. Karahıtaylar, Alâeddîn Tekiş'in başa geçişi sırasında kardeşi Sultanşâh'a karşı ona yardım etmişlerdi ve buna karşılık o da kendilerine yıllık vergi vermeyi taahhüt etmişti²⁶. Ancak vergi almaya gelen Karahıtay elçilerinin küstah tavırları, Sultan'ı bezdirmişti. Anlaşmayı bozmak için bahane arayan Alâeddîn Tekiş, Karahıtay elçileri yanına geldiğinde onların başı Tusi'yi öldürterek nehre attırdı²⁷.

Bu durum elbette iki tarafın karşı karşıya gelmesine neden oldu. Alâeddîn Muhammed döneminde de sıkıntılar devam etti ve Sultan, Karahıtaylara karşı Semerkant Sultanı Osman ile ittifak yapmak üzere bölgeye gitti. Sultan'ın geldiğini duyan Karahıtay Hanı Gür Han ise, ordunun başına Tayangu'yu geçirdi. İki taraf Rebiülevvel 601/Ağustos-Eylül 1210 tarihinde karşı karşıya geldiğinde sultan komutanlarına vaizlerin kürsüye çıkıp "Allah'ım Müslümanlara yardım et!" diye dua etmelerine kadar rahat olmalarını, ancak bu dua okununca sıkı bir şekilde saldırmalarını emretti ve "Belki bu şekilde Allah, *Müslümanlar*'ın 'amin' seslerine cevap verir ve bizlere zafer ihsan eyler." dedi. Komutanlar verilen emre uydu ve yapılan duadan sonra tüm güçleriyle saldırdılar. Zor geçen muharebede Sultan Alâeddîn Muhammed'in ordusundan tekbir sesleri Karahıtaylardan da ıslık ve düdük sesleri yükseliyordu. Hârezmşâh'ın askerleri sabaha kadar ilahiler söyleyip düşman ordusuna saldırdılar. Böylelikle ordunun mânevîyatı yükselmekteydi. İki taraf arasında gerçekleşen muharebenin sonucunda Hârezmşâh'ın ordusu büyük bir zafer kazandı ve Karahıtayları hezimetete uğrattı. Bu savaşta alınan başarı haberi Şadyah'a ulaşınca halk çeşitli kutlamalar yaptı. Zahidler bu zaferi Allah'a şükrederek diğerleri de eğlenerek kutladılar. Bu durumda nakledilen bir hadise ilgi çekicidir. Herkes Sultan Alâeddîn Muhammed'in ve ordusunun zaferini kutluyordu. Ancak dinî bir şahsiyet olan Seyyid Murtaza evinde üzgün ve düşünceli bir şekilde oturuyordu. Kendisine böyle bir günde herkes eğlenirken onun kederinin sebebi sorulduğunda "Ey akıldan yoksun kişiler! Bu Türkler, öç alma ve kendilerini tehlikeye atma konularında Yecüc ve Mecüc kavminden daha öndedirler. Aslında Karahıtay kavmi bizimle Yecüc-Mecüc arasında Zülkarneyn Seddi gibidir. Bu set yıkıldığı için bu ülke barış yüzü görmeyecek, hiç kimse yeniden huzuru bulamayacaktır. Ben, bugün İslâm'ın düştüğü duruma acıyorum!" dedi²⁸. Karahıtay

23 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/113; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 279.

24 - Kezlik Han isyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/116-118; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 292-294; Hüseyin Salman, "Muhammed Harezmsah Döneminde İç İsyenlar-I- Kezlik Han İsyani", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 35/1-2 (2001), 221-234.

25 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 294; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 171.

26 - Sultan Alâeddîn Tekiş döneminde münşilik görevini yerine getirmiş olan Bahâeddîn Müeyyed b. el-Bağdâdî, döneme ait evrakları ve yazılan mektupları *et-Tevevssül ile 't-teressül* adlı münşeat mecmuasında toplamıştır. Burada Gurlulara 578 yılı Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1182) Serahs Kapısı'ndan gönderilen bir mektupta Karahıtaylardan "mel'un" olarak bahsedilir. Ayrıca Cend askerî birliklerinin Barçınlıkent, Ribatat, Suğnak ve Sultan Alâeddîn Tekiş'in tasarrufunda olan tüm uzak beldelelerin askerlerinin, Alp Kara Uran ile birleşerek Karahıtaylar üzerine gidip diğer vilayetlerini ele geçirmelerinin istendiği ifade edilir. Bütün bunlardan, amacının İslâmiyeti yayma ve milletin sahip olduğu temelleri sağlamlaştırma olduğu da belirtilir. Bahâeddîn Muhammed b. Müeyyed Bağdâdî, *et-Tevevssül ile 't-teressül*, Mukabele ve tashih: Ahmed Behmenyâr, (Tahran, 1315Hş), 159; Yine Irak Atabegi Cihan Pehlivan'a yazılan bir diğer mektupta da Alp Kara Uran'ın Kıpçaklarla beraber Cend sınırlarına geldikleri bildirilir. Alp Kara'nın Tekiş'in Cend şehrinde bulunan oğlu Şehzâde Melikşah ile birleşerek Cend, Esas, Barçınlıkent, Kent, Ribatat ve diğer vilayetlerde Sultan Alâeddîn Tekiş'in maiyetinde olanların bir araya gelmeleri ve Karahıtayların üzerine yürümeleri istenmiştir. Bağdâdî, *et-Tevevssül*, 174-175; Bu iki mektup hakkında ayrıca bkz. Mehmed Fuad Köprülü, "Uran Kabilesi", *Belleten*, 7/26, (Nisan, 1943), 233-234. (227-243). Irak Selçuklu atabeglerinden Cihan Pehlivan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, (İstanbul/ Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2019), 137-145.

27 - Karahıtaylar yaptıklarının karşılığı olarak vergi almak için elçilerini gönderiyorlardı. Ancak bunlar adab-ı muaşeret kurallarına uymamanın yanı sıra aşırı taleplerde de bulunuyorlardı. İşte bu dönemde Tekiş uygunsuz davranışlarda bulunan bir elçiyi öldürmüştü, bu da iki taraf arasında soruna yol açmıştı. Cüveynî, *Cihângüşâ*, 260; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 84.

28 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 296-300.

ordusunun başında bulunan Tayangu savaş sırasında yakalanarak sultanın huzuruna getirildi. Ardından da onun emri üzerine Hârezm'e götürüldü. Sultan Alâeddîn Hârezm'e geldiğinde burada da şenlikler düzenlendi ve Tayangu öldürüldü. Bu büyük zaferi, çevredeki emir ve melikler de kutlayarak elçileri vasıtasıyla hediyeler gönderdiler. Bu arada sultanın tuğrasına da "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" yazıldı²⁹.

Yaşanan olaylar sonucunda, Sultan Alâeddîn Muhammed ile Semerkant Sultanı Osman'ın ittifakı sırasında iki taraf arasında gerçekleşen hadiseler yine dinî hususiyetler içermesi açısından önemlidir. Sultan Osman, Karahıtaylı Gür Han'dan kızını istemiş, ancak red cevabı almıştı. Bununla birlikte kendisi çevre ülkelerin Müslüman devlet büyükleri tarafından bir müşrik olan Gür Han'a itaat etmekle ve ona cizye vermekle suçlanıyordu. Bu kişiler Sultan Osman için "Eğer güçsüz olduğundan dolayı bu şekilde davranıyorsa, neden İslâm ülkelerinden yardım istemiyor?" diyorlardı. Karahıtaylar ile Semerkant hâkimi arasındaki sorunlar ise, onun Hârezmşâh Alâeddîn Muhammed ile yakınlaşmasına sebep oldu. Sultan'a elçiler gönderdi ve ardından da Mâverâünnehir'de Hârezmşâh adına hutbe okutarak para bastırdı. Ayrıca, Alâeddîn Muhammed'in Karahıtaylar ile yaptığı savaşta da onun yanında yer aldı. Daha sonra da sultandan kızını Han Sultan'ı istedi ve o da bu evliliğe razı oldu³⁰.

İzdivacın gerçekleşmesinin ardından iki tarafın ilişkileri daha da gelişti. Ancak bir süre sonra Sultan Alâeddîn Muhammed, Sultan Osman'ın Gür Han ile arasının düzeldiğini ve kızını Han Sultan'a kötü davrandığını duydu³¹. Semerkant Sultanı ayrıca Hârezmşâh'ın adamlarının ve şehirde bulunan Hârezmlilerin de öldürülmesini emretti³². Sultan bir süre sabretti ise de sonunda Semerkant'a doğru harekete geçti³³. Alâeddîn, Sultan Osman'a haber göndererek "Müslümanların kanlarını heder ettin ve onları akıtmayı mübah saydın. Senin bu yaptıklarını aklı başında Müslüman ya da kafir hiç kimse yapmaz. Ama buna rağmen Cenâb-ı Allah, daha önce işlenen günahları affeder. Bunun için şehirden çıkıp bir tarafa gidecek olursan seni de bağışlarız." dedi. Ancak Sultan Osman "Ben şehirden çıkıp gidecek değilim. Sen de elinden geleni ardına koyma!" diye cevap verdi³⁴. Bu yanıt üzerine Sultan Alâeddîn Muhammed tüm kuvvetleriyle saldırıya geçti. Ona karşı koyamayacağını anlayan Semerkant Hanı, elinde kılıç ve kefenle sultanın huzuruna çıktı. Buna rağmen Sultan, şehirde katliam yapılmasını emretti ve yaklaşık 10.000 Müslüman öldürüldü. Bu durum karşısında şehirde bulunan imamlar, seyyidler ve âlimler, yani şehrin ileri gelen din adamları ellerinde *Kur'an-ı Kerim* tutarak Sultan'dan bağışlanmalarını dilediler. Bu sayede Sultan Alâeddîn kıyımına son verilmesini buyurdu ancak Sultan Osman 609/ 1212-1213 yılında öldürüldü³⁵.

Hârezmşâhlar Devleti'nin diğer Türk-İslâm devletleri gibi Abbâsî Halifeliği ile ilişkileri bulunmaktaydı. Bu ilişkiler bazen sulh bazen de çatışma şeklinde devam etmekteydi³⁶. İki taraf arasındaki münasebetlerde

29 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 301.

30 - Sultan Osman ile Han Sultan arasındaki evlilik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 187-189; Gülseren Ceceli, "Hârezmşâhlar Devleti Siyasi Hayatında Kadın'ın Yeri ve Önemi", ed. Altan Çetin, *Ortaçağ'da Kadın*, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2011), 488-491.

31 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 332.

32 - İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre Sultan Osman'ın bu davranışına karşılık Sultan Alâeddîn de Hârezm'de bulunan yabancıların öldürülmesini emretmişse de annesi Terken Hatun bu şehre uzun zamandan beri dünyanın dört bir yanından insanların gelip yerleştiğini ve bu adamların sultanın adamlarına kıyan Semerkant hanının akrabaları olmadığını söylemiştir. Annesinin bu tavsiyelerinden sonra sultan sadece Hârezm'deki Semerkantlıların öldürülmesini emretmişse de Terken Hatun bu emrin ifasına engel olmuştur. *el-Kâmil*, 10/ 121-122.

33 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/121; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 333.

34 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/122.

35 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 333; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 189; İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Semerkant şehri yağmalandı ve şehir haklı üç gün kılıçtan geçirildi. Bunun sonucunda 100.000 kişi öldürüldü. Daha sonra da bu duruma son verilmesini emretti. Sultan Osman eman diledi ise de esir alınıp Sultan Alâeddîn'in huzuruna getirildi, yerleri öpüp af diledi. Ancak Hârezmşâh derhal öldürülmesini buyurdu ve hayatına son verildi. Aynı zamanda Sultan Osman'ın yakın akrabaları da idam edilerek onun sülalesinden hiç kimse hayatta kalmadı. *el-Kâmil*, 10/122.

36 - Abbâsî Halifeliği ve Hârezmşâhlar Devleti arasındaki münasebetler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Bavefa, "Münasebat-ı Siyâsî Hârezmşâhân ve Abbâsiyân", *Tarih-i İslam*, 25 (Bahar, 1385Hş), 101-142; Gülseren Azar Nasırabadı, "Hârezmşâhlar Devleti'nin Abbâsî Halifeliği Üzerinde Hâkimiyet Kurma Çabaları", *Ortaçağ Tarihçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin'a Armağan*, ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020) 505-520.

dinî hususiyetlerin de etkili olduğu görülür. Sultan Alâeddin Muhammed, Abbâsî Halifesi en-Nâsır li-dinillah'tan kendi adına hutbe okutmasını istemekteydi. Hatta bu mesele ile ilgili Kadı Mücireddin Ömer b. Sa'd el-Hârezmî'yi elçi olarak Bağdat'a göndermişti ancak Halife bu isteği reddetti³⁷. Bunun üzerine Sultan Alâeddin, Abbâsî Halifesi'nin meşrû olup olmadığı meselesi konusunda tartışma başlattı. Amacı, kendi istediği bir şahsı halife ilan etmektir. Bu nedenden dolayı da Halife'nin İslâm'a hizmet etmediğini, gaza ve cihat yapmadığını, bu yüzden İslâm'ın rükünleri konusunda zaaflarının olduğunu ifade etti. Ayrıca daha da ileri giderek Abbâsîlerin hilafette haklarının olmadığını ve hilafeti Hüseyin evladından ele geçirdiklerini söyledi. Diğer yandan bu konuda teyit için de fakihlerden fetvalar aldı. Sultan Alâeddin kendisinin cihad ettiğini öne sürerek bu fetvalara dayanıp halifeyi indirebileceğini ve başka bir kişiyi tayin edebileceğini iddia etti. Ardından da tanınmış seyyidlerden Alâü'l-mülk et-Tirmîzî'yi yeni halife olarak ilan ettikten sonra Bağdat üzerine yola çıkmak üzere ordusunu hazırladı³⁸. Bu durum karşısında sultanı engellemek isteyen Halife en-Nâsır meşhur âlim Şehâbeddin Ebû Hafs Ömer b. Muhammed Sühreverdî'yi elçi olarak görevlendirdi³⁹. Sultanın yanına gelen Sühreverdî, konuşması sırasında Abbâsîlere kötülük etmemek gerektiği konusunda rivayet edilen bir hadisi zikretti. Sultan Celâleddin Hârezmşâh'ın münşisi ve tarihçi Nesevî'nin (öl. 647/1249-1250) bildirdiğine göre Sultan Alâeddin kendisinin Türk olduğunu, Arapça bilmediğini, ancak söylediklerini anladığını ifade etti. Ardından da kendisinin Abbâsîlere eziyet etmediğini, halifeye hürmetle davrandığını ve Sühreverdî'nin bu hadisi önce zindanlarında Abbâsî soyundan pek çok kişinin bulunduğunu en-Nâsır'a hatırlatması gerektiğini belirtti. Sühreverdî, Halife'nin Kur'an, sünnet ve icmâya göre davrandığını ve İslâm toplumunun selameti için bazı kişileri tutuklayabileceğini bildirdi⁴⁰. Sühreverdî ile görüşmesinden bir sonuç alınmaması üzerine Sultan Alâeddin Muhammed 614/1217 yılında Bağdat üzerine yürüdü ancak kar fırtınasına yakalanan ordu büyük kayıplar verdi ve geri dönmek zorunda kaldı⁴¹. Sultanın karşılaştığı bu felaketin Abbâsîler üzerine yürüdüğü için başına geldiğine ve onun Allah tarafından cezalandırıldığına işaret eden yorumlar yapılmıştır⁴².

Bu dönemde Cüveynî'de geçen bir rivayet, Sultan Alâeddin'in dinî anlayışından ziyade yaşadıklarının psikolojik travması olarak yorumlanabilir. Malûm olduğu üzere, Cengiz Han'ın Otrar'a gönderdiği tüccarların 612/1218 yılında bu şehrin valisi İnalçık tarafından yakalanarak öldürülmesi üzerine Cengiz Han Hârezmşâhlar üzerine büyük bir sefere çıkmıştı⁴³. Sultan Alâeddin Muhammed, Moğollar karşısında yanlış bir askerî siyaset uygulamakta ve askerleri bölerek şehirlerde savunma yapmalarını uygun görmekteydi. Oğlu Celâleddin, Onu daha düşmanı görmeden kaçmakla itham ediyor, eğer savaşmak ve kendini tehlikeye atıp atmamak konusunda kararsız ise askerinin yönetimini kendisine bırakmasını istiyordu. Sultan Alâeddin

37 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 19- 21; Türkçe çev. 15; Vassily Viladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: Türk Tarih Kurmu Yayınları, 1990), 396-397; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 216; Abdülkerim Özaydın, "Muhammed b. Tekiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/582.

38 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 311; Reşideddin Fazlullah Hemedani, *Câmiü't-tevârih*, Tashih ve Tehşîye, Muhammed Rüşen-Mustafa Ruşeni, (Tahran: 1373Hş) 1/470; Hamideddin Muhammed Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, (Tahran: 1339Hş) 4/399; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, 2/646; Barthold, *Türkistan*, 398.

39 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 20-21,32; Türkçe, 15-16; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/399-400; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13/180; Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi*, 2/189-190; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 218; Bünyatov, *Enuştekinler*, 91-91; Azar Nasırabadi, "Hakimiyet Kurma Çabaları", 514-515.

40 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 20-21; Türkçe çev. 16; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/400; Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi*, 2/189-190; Barthold, *Türkistan*, 397; Bünyatov, *Enuştekinler*, 92-92.

41 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/168; Reşideddin, *Câmiü't-tevârih*, 1/471; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/400; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*, 2/646; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, 219; Aza Nasırabadi, "Hâkimiyet Kurma Çabaları", 515.

42 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/169; Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Târih-i Güzîde*, nşr. Abdülhüseyin Nevâhi, (Tahran/ 1387), 493; a.mlf, Türkçe çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018) 394. Bu hadisenin ardından Sultan Alâeddin Nişâbü, Merv, Belh, Buhara ve Serahs gibi şehirlerde hutbeden halifenin adını çıkarttı. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/169.

43 - Otrar hadisesi ve Moğolların batıya doğru harekete geçmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan İzgi, "Harezmsah ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 55-63; Seyid Kâzım Rûhânî, "Sultan Muhammed Hârizmşâh ve Koştâr-e Tâcîrân-e Mogol", *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*, (Tahran: 1379Hş), 1/653-667; Abdurresul Hayrendîş, "Vakıa-ye Hâyile-ye Otrar", *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*, I, (Tahran: 1379Hş), 1/555-568; Hüseyin Alyârî, "Çengiz ve Alâeddin Muhammed Hârizmşâh", *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*, (Tahran: 1379Hş), 1/41-51.

oğlunun bu sözlerine karşılık hayrın ve şerrin zamanının ezelden tayin edildiğini, yapılan işlerin zarar ve ziyanının önceden belirlenerek kaza ve kader defterine yazıldığını ifade etti. Sultan'a göre bir olay iyi yada kötü bir şekilde ortaya çıkar ve sonuçlanırsa onunla ilgili bir şey yapmakla yapmamak arasında bir fark yoktu. İnsanların felaketlere karşı koymaya çalışmalarının nedeni cahillikleriydi. Çünkü yaşanacakları engelleyemezlerdi. O yüzden güçlü olmak bir işe yaramazdı. İnsanın alınına ne yazıldıysa o olurdu ve kazayı durdurmak da mümkün değildi. Feleğin bozduğu bir işi düzeltmeye çalışmak için mücadele etmek başarıya götürmezdi. Öfkenin baskısı altında hareket etmek ise delilikti⁴⁴. Bu ifadeler Sultan Alâeddîn Muhammed'in belki de umutsuzluğundan kaynaklanan kadercî yaklaşımını ve yaşadığı hadiseler karşısındaki umutsuzluğunu gözler önüne sermektedir.

Sultan Celâleddîn Hârezmşâh döneminde de siyasî hadiselerde dinî hususiyetlerde dair örnekler bulunmaktadır. Nitekim Sultan, 618/1221 senesinde Hindistan tarafına gittiğinde önce bölgede hâkim güçlerden birisi olan Nâsıreddîn Kabaca ile mücadeleye girişmiş, onu yenmesinin ardından da Sadusan'a geçmişti. Burayı Kabaca adına Fahreddîn Salarî yönetiyordu. O, Celâleddîn'e itaat ederek şehri teslim etti. İlerlemeye devam eden Sultan artık bir süre dinlenmek niyetindeydi. Ancak bu sırada Şemseddîn İltutmuş'un üzerine geldiği haberini aldı⁴⁵. Öncü kuvvetlerin çarpışması sırasında Celâleddîn'in ordusu karşı taraftan pek çok askeri öldürdü. Çok geçmeden Şemseddîn, Sultan Celâleddîn'e barış teklifinde bulundu ve elçi göndererek "Senin peşinde dinin düşmanlarının olduğu benim için gizli birşey değildir, sen bugün Müslümanların sultanı ve onların sultanlarının oğlusun. Her ne kadar bu ortamda başkaları sana muhalefet etse de ben sana muhalefet etmeyi uygun görmüyorum. Senin gibi bir sultana kılıç çekmek benim gibi bir insan için uygun olmaz. Ama mecbur olduğum zaman da benim başka bir çarem kalmaz. Eğer uygun görürsen dostluğumuzun payidar olması için kızımı senin nikahına vereyim ve iki taraf arasında itimat oluşsun. Korku ve nefret ortadan kalksın." sözlerini ilettili. Celâleddîn bu durum karşısında barışa razı oldu. İşte Şemseddîn İltutmuş'un bu ifadeleri onun Hârezmşâhlara bakış açısını göstermesi açısından önemlidir⁴⁶.

Celâleddîn Hârezmşâh Azerbaycan bölgesini ele geçirdikten sonra ilerlemeye devam etti ve Ahlat'a geldi. Ancak Taymas ve Taynal'ın Irak'a doğru yürüdüklerini öğrenen Celâleddîn daha fazla Ahlat civarında kalamadı ve önce Tebriz'e, oradan da İsfahan'a gitti. Askerleri de akın akın gelerek burada Sultan'a katıldılar. Celâleddîn Hârezmşâh, Moğolların Rey'e geldiğini işitince de komutanlarını ve devlet büyüklerini çağırdı ve onlara büyük bir bela ile karşı karşıya olduklarını söyledi. Ayrıca acziyete düşerlerse hiç birisinin hayatta kalamayacağını, bu durum karşısında mücadele etmek ve sabretmek zorunda olduklarını ifade etti. Eğer Allah yardım ederse kurtulacaklarını, yoksa şehitlik mutluluğundan mahrum kalmayacaklarını belirtti. Ardından da "Ey inananlar, bir toplulukla karşılaşırsanız dayanın. Başarıya erişebilmeniz için Allah'ı çok anın"⁴⁷ âyetini okudu. Orada bulunan herkes Sultan'ın söylediklerini kabul etti. Daha sonra da iki taraf arasında çetin bir mücadele yaşandı. Sultan, Moğollar tarafından çevrelenmişken onları yararak hayatını kurtarmayı başardı⁴⁸.

Sultan Celâleddîn döneminde bir diğer örnek de Eyyubî Meliki Eşref ile vezir Şerefülmülk arasında yaşanan bir hadise vesilesi ile ortaya çıkmıştır. Sultan Celâleddîn Ahlat'ı kuşatmış ve ardından Receb 628/Mayıs 1230 tarihinde şehri ele geçirmişti⁴⁹. Ancak Yassıçemen savaşında, Türkiye Selçuklularına karşı aldığı yenilgiden sonra Malazgirt tarafına gitmek durumunda kalmıştı. Bu sırada veziri Şerefülmülk'ü de kalan hazinelerini alabilmesi için Ahlat'a gönderdi. Vezir hazineden mümkün olanları aldıktan sonra Azerbaycan

44 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 334-335. Sultan Alâeddîn Muhammed Moğolların önünden kaçıp Hazar Denizi kıyısına geldiğinde buradaki bir köyde bir süre kalmıştı. İşte bu sırada Sultan camiye gidiyor ve beş vakit namaz kılıyordu. Camide kendisi için Kur'an okunuyordu. Allah'a dua eden ve adaklar adayan Alâeddîn Muhammed tekrar devletini toparlayabilirse adaletle hükmedeceğini vaad ediyordu. *Sîret*, Farsça, 87-88; Türkçe çev. 36.

45 - Nesevî burada Şemseddîn'in ordusunda 30.000 atlı ve 100.000 yaya askerin yanı sıra 300 filin bulunduğunu kaydeder. *Sîret*, Farsça, 119; Türkçe çev. 59.

46 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 120; Türkçe çev. 59; Taneri, *Celâlî'd-dîn Hârizmşâh*, 30-31.

47 - *Kur'an-ı Kerim*, 8/45.

48 - Bu savaşta sultanın ordusunun sağ kanadında kardeşi Gıyâseddîn Pırşâh bulunuyordu. Sultan sağ ve sol kanatlara taarruz emri verdiğinde Pırşâh kaçmaya başladı. Bu durum ise Celâleddîn'in ordusunu zor duruma düşürdü. Cüveynî, *Cihângüşâ*, 360-361.

49 - Ahlat'ın ele geçirilişi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nesevî, *Sîret*, Farsça, 195-219; Türkçe çev. 114-130; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/340-341; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 365-368; Taneri, *Celâlî'd-dîn Hârizmşâh*, 64-70.

tarafına gitti ve Sekmanabad'a vardı. İşte Melik Eşref, Vezir Şerefülmülk'ün burada olduğunu öğrenince onun üzerine yürüdü. Vezire gönderdiği haberde sultan Celâleddîn Hârezmşâh için "Senin sultanın İslâmın sultanıdır ve O, Moğollar ile Müslümanlar arasındaki settir. Biz Alâeddîn Muhammed'in ölümünden dolayı müslümanların başına neler geldiğini biliyoruz" ifadelerini kullandıktan sonra Şerefülmülk'e "Sen tecrübeli bir kişisin. Hayır ve şerrî bilirsin." dedi. Böylelikle Vezir Şerefülmülk'ten, Celâleddîn ile Melik Eşref'i uzlaştırması ve Sultan'ı buna ikna etmesini istedi. Nitekim Melik Eşref, gönderdiği haberde Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykubad ve kardeşi Melikü'l-Kâmil ile Celâleddîn Hârezmşâh arasında düşmanlık olmaması için uğraşacağını ifade etti. Bu durum karşısında Sultan Celâleddîn de teklifleri kabul etti ve karşılıklı elçiler gönderildi. Ardından da barış yapılması kararlaştırıldı⁵⁰.

2. FETVÂLARIN VERİLMESİ VE UYGULANMA ŞEKİLLERİ

İslâm dünyasında fikhî meselelerin hukukî olarak çözülmesi için fetvâlar verilirdi⁵¹. Hârezmşâhlar döneminde de bu uygulamalara dair örnekler bulunur. Sultan Alâeddîn Tekiş döneminde Horasan'da faaliyetler gösteren Oğuz Meliki Togaşşâh'ın ölümünden sonra yerine oğlu Sencerşâh geçti. Ancak atabeyi Mengli Bey yönetiminde oldukça etkiliydi ve bu sırada Şadyah da onun elindeydi⁵². Sultan Alâeddîn Tekiş'in hizmetinde bulunan ve devrin önemli dinî liderlerinden olan Horasan Kadısı Burhaneddîn Ebû Said b. el-İmâm Fahreddîn Abdülazîz, Şadyah'a gittiği sırada Mengli Bey, bu âlimi yakalatarak öldürttü⁵³. Bu durum karşısında Şadyah'a gelen Tekiş, 14 Muharrem 583/27 Mart 1187 Cuma günü şehri kuşattı. Mengli Bey ise bağışlanması için imamları ve şeyhleri sultana gönderdi ve o da halkın canını bağışladı. Şehir Alâeddîn Tekiş tarafından ele geçirilince Mengli Bey'in yargılanması için bir kadı tayin edildi. Onun halktan haksız olarak aldığı emtialar tekrar sahiplerine verildi. Yargılamanın sonucunda Mengli Bey'in durumu hakkında fetva alındı ve kendisi öldürdüğü Burhaneddîn'in babası Fahreddîn Abdülazîz el-Kûfi'ye teslim edildi. O da oğlunun ölümüne karşılık kısas uygulanmasını talep etti ve Mengli Bey bu şekilde hayatını kaybetti⁵⁴.

Alâeddîn Muhammed döneminde Gurlular ile münasebetlerde fetva verilmesi ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Sultan Alâeddîn Gur hükümdarı Gıyaseddîn'in ölümü üzerine Herat'ı ele geçirmek için Cemaziyelevvel 600/ Ocak 1204'te harekete geçti ve bu eyaletin valisi Alp Gazi ile anlaşarak şehri kendi hükmü altına aldı. Bu durum karşısında Herat'ın öcünü almak isteyen Gur hükümdarı Şehâbeddîn hazırlıklarını tamamlayıp Hârezm'e doğru yürüdü. Onun geldiğini duyan Hârezmliler saldırılara karşı koymak için hep birlikte hazırlıklar yaparak kılıç, mızrak gibi savaş araç ve gereçleri temin etmeye çalıştılar. İşte bu esnada büyük bir din adamı ve âlim olan Şehâbeddîn Hivekî düşmanlara karşı koymak ve vatanın mukaddes yerlerinden onları atmak için halka telkinlerde bulundu. Minberde hutbe okuduktan sonra "Canını ve malını korurken öldürülen kimse şehittir." mealindeki hadise dayanarak onlara Gurlularla mücadele etmeleri için fetva verdi. Nitekim bu hüküm halkın şevkini ve heyecanını artırdı⁵⁵.

Sultân Alâeddîn Muhammed döneminde bir diğer örnek de namaz kılmak ile ilgili fetva istenmesidir. Nitekim Sultan 615/1218-1219 yılında Türkistan tarafına doğru ilerleyerek Tatar Noyan'ın oğlu Kadir Han'ı takibe başladı. Bu vesile ile Türkistan içlerine giden Sultan kuzey bölgelerine geldi. Hatta o kadar ilerledi ki kuzey kutbunun yakınlarına tan ağartısının beyaz görüldüğü yerlere kadar ulaştı. Hava karanlık olmadığından beyazlığın kaybolmadığı durumda yatsı namazı kılmanın uygun olup olmayacağı konusunda

50 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 223-224; Türkçe çev. 132-133; Aydın Taneri, "Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Hârezmşâhlar Vezâretî", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 7-8 (1976-1977), 41-42.

51 - Fahrettin Atar, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anskilopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/486-496.

52 - İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/381; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 262.

53 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 262-263; Hasan-ı Yezdi, *Câmiu'l-tevârîh-i Haseni*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih nr. 4307) vr. 256b; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/370; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/632.

54 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 264; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/632-633; Bünyatov, *Enuştekinler*, 40-41.

55 - Kafesoğlunun belirttiğine göre Şehâbeddîn Hivekî'nin bu vaazları büyük küçük bütün Gürgeç'lileri harekete geçirmiş ve vatan müdafaaasının kutsallığı ile ilgili büyük bir hava estirmişti. Başta Hivekî olmak üzere herkes silah, para ve bunun dışında nesi varsa ortaya koymuştu. *Hârezmşâhlar*, 158.

Buhara uleması ve müftülerinden fetvâ istendi. Onlar da “Vakit girmedüğinden orada bulunanlara yatsı namazı uygun olmaz.” dediler⁵⁶. Böylelikle bu fikhî mesele çözülmüş oldu.

Bu dönemde evlilik ve boşanma konusunda alınan fetvalara ilişkin de bazı örnekler bulunmaktadır. Bunlardan birisi Alâeddîn Muhammed’in eşini boşaması mevzusudur. Moğol ilerleyişi karşısında sıkıntı içerisinde olan Sultan 616/1220 yılında Maverâünnehir’i terk ederek önce Belh’e gitmiş, ardından da Irak’a geçmeye karar vermişti. Yola çıkıp Tirmiz Nehri kıyısına vardığında ise önce Buhara şehrinin Moğolların eline geçtiğini ve ardından da Semerkant’ın düştüğünü öğrendi. Bu durum karşısında ülkesinin üzerine dört tekbir getirdi ve çadırın köşesinde duran eşine dört kere “boş ol” dedikten sonra yola çıktı⁵⁷. Sultan Alâeddîn Muhammed muhtemelen eşinin Moğolların eline geçmesinden korktuğu için onu boşamak durumunda kalmıştır.

Celâleddîn Hârezmşâh döneminde boşanmaya dair fetvâlar konusunda ilginç bir örnek de Sultanın, Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul’un kızı ile evlenme hadisesidir. Bu melike, Azerbaycan Atabegi Özbek ile evli idi⁵⁸. Bu evlilikten bir de çocukları bulunmaktaydı⁵⁹. Cüveynî’ye göre Sultan Celâleddîn 622/1225 yılında Tebriz’i ele geçirmek için harekete geçmişti. Bu durumu öğrenen Atabeg, Sultan’a karşı koyamayacağını anladı ve eşi Melike’yi bırakarak kaçtı. Celâleddîn Hârezmşâh ise Tebriz şehrini kuşattı. Melike, sultanı yenebilmenin pek mümkün olmadığını düşünüyordu. Diğer taraftan da kendisini bırakıp kaçan Atabeg Özbek’e kırgındı. Burada Cüveynî’nin bildirdiğine göre Sultan’a gizlice bir mektup gönderen Melike, Şam ve Bağdat imamlarından aldığı ve eşinden boşandığını gösteren fetvâları da ilettiler⁶⁰. İbnü’l-Esîr’in bildirdiğine göre de bu boşanmanın fetvâsı şu şekilde verilmişti. İfade edildiğine göre Atabeg Özbek bir seferinde adı bilinmeyen bir kölesini öldürmeyeceğine, öldürdüğü takdirde hanımının boş olacağına dair bir yemin etmişti. Buna rağmen bir gün Özbek, bu köleyi öldürmüştü. İşte talak yemininin yapılması ve buna uyulması sebebiyle Melikenin eşinden boşandığına hükmedildi⁶¹.

Cüveynî’ye göre Melike mektupta, Sultan’a savaş bittiği zaman çeyizini de alıp Nahçıvan’a gelebileceğini bildiriyordu. Sultan da aynı elçi ile kendisine nişan yüzüğü gönderdi. Bu durum karşısında Melike de Tebriz’in büyüklerini ve emîrlerini çağırarak onlara *şehrin önünde güçlü bir sultanın olduğunu* ve atabegin kaçtığını bildirdi. Ardından da eğer Sultan Celâleddîn ile anlaşılıp şehri teslim etmezlerse onun kenti zorla alacağını ve sultanın babası Alâeddîn Muhammed’in aynı Semerkand halkına yaptığını yapacağını, yani şehirde kan döküleceğini ifade etti. Eğer emîrler kabul ederlerse kadıları sultana göndererek kente ve atabegin haremine dokunmaması şartıyla Tebriz şehrini teslim etmeyi teklif etmenin doğru olacağını, ama eğer başka görüş var ise onları da dinleyeceğini söyledi. Melike’nin bu teklifini orada bulunanlar kabul ettiler⁶². Bu durum üzerine Melike, Tebriz şehrini Sultan Celâleddîn’e teslim etti ve Hoy’a doğru yola çıktı. Celâleddîn ise, Recep 622/Temmuz 1225 yılında Tebriz’e girdi⁶³. Bir süre sonra Melike’nin kabilesinden olan ve kadınlardan oluşan bir Tebriz’e gelip onun kendisiyle evlenme isteğini Sultan’a ilettiler⁶⁴. Ardından Sultan Celâleddîn de Hoy’a gitti. Şehir halkı Sultan’ın gelişine sevinmişti. Birkaç gün orada kalan Sultan, Nahçıvan’a gitti ve orada imamların fetvâsıyla Melike ile evlendi⁶⁵.

56 - Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, 1/309-310; Türkçe çev. 134-135.

57 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 319-320; Mîrhând, *Ravzatu’s-safâ*, 2/407.

58 - Melike aynı zamanda ülke yönetiminde söz sahibiydi, bkz. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/284, 323.

59 - Muhammed b. Ali er-Râvendî, *Râhat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr*, Türkçe çev. Ahmet Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), 2/362.

60 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 352.

61 - İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/288-289.

62 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 352-353.

63 - Melike Sultan Celâleddîn’den eman istedi ve dayıları ve hizmetçileriyle birlikte Hoy’a gitmesine izin vermesini istedi. Tebriz’de bulunan Melike bu teklifi kabul eden Celâleddîn’e 622/1225 yılında şehri teslim etti. Sultan da Melike Hoy’a giderken rehberlik etmeleri ve onları sağ salım oraya ulaştırmaları için kendi adamlarından Tâceddin Kılıç ve Bedreddin Hilâl’i görevlendirdi. Bu hadisenin ardından Celâleddîn Hârezmşâh Tebriz’e girdi. Nesevî, *Sîret*, Farsça, 141; Türkçe çev. 70; Celâleddîn’in Melike ile evliliği hakkında ayrıca bkz. Taneri, *Celâlî’ d-dîn*, 42-44.

64 - Nesevî, *Sîret*, Farsça, 149; Türkçe çev. 73-74; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/288.

65 - İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/288; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 352-353.

Mîrhând'ın bu konudaki rivâyetine göre ise Sultan, Tebriz önlerine vardı ve ardından şehrin muhasarasıyla meşgul olmaya başladı. O günlerden birinde Melike'nin gözü Celâleddin'e takıldı ve kendisine âşık oldu. Sultan ise Atabek Özbek'in boşamasının sabit olması şartıyla Melike'nin kendisine yaptığı evlenme teklifini kabul etmişti. Melike, Celâleddin ile evlenmek ümidiyle Kadı Kıvâmeddîn Bağdadî'den kendisini kocasından boşamasını istemiş ancak Kadı, bu meselenin mânâsız olduğunu düşündüğünden, Melike'nin sözüne iltifat etmemişti. Ancak İzzeddîn Kazvînî "Eğer Melike, Tebriz Kadılığı'nı bana verirse, onları birbirine kavuştururum." deyince Melike, hızlı bir şekilde Tebriz kadılığını İzzeddîn Kazvînî'ye verdi ve Sultan Celâleddin'le Melike arasında nikâh kıyıldı⁶⁶. Melike hediye adetine göre Sultan'a sayısız mal verdi. Celâleddin de Urumiye'yi onun iktâsına ekledi. Atabeg Özbek ise, evlilik haberini öğrenince Melike'nin razı olup olmadığını ve bu nikahı isteyip istemediğini sordu. Haberi getiren kişi Celâleddin'in herhangi bir meylinin olmadığını ve evliliği isteyen kişinin Melike olduğunu söyledi. Atabeg Özbek, bunları duyunca ateşlendi ve birkaç gün içerisinde kederinden öldü⁶⁷. Bu meselede görüldüğü üzere Tebriz Melikesi Celâleddin ile evlenmek istediğinden bunu yapabilmek için çeşitli yollara başvurmuş ve boşanma fetvasını alarak bu izdivacı gerçekleştirmiştir.

3. DİNİ VECİBELER VE HUKUKUN İŞLEYİŞİ

Hârezmşâhlar Devleti dönemine ait tarihî kaynakların arasında yer alan münşeât mecmuaları bu devletin menşur, ferman, mektup gibi belgelerinin bulunduğu evraklardır⁶⁸. Döneme ait münşeât mecmualarında Hârezmşâhlar zamanına ait dinî uygulamalar ve hukukun işleyişi noktasında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Hârezmşâhlar döneminde dinî vecibelerin yerine getirilmesi konusunda kaynaklarda yer alan bilgiler sınırlı olmakla beraber, Atsız ve Tekiş döneminde kaleme alınmış olan iki evrak bu döneme ait bazı tesbitlere ulaşılmaya imkan tanımaktadır. Bunlardan birincisi belgede adı yazılmamış olan Hoca İmam lakabındaki bir şahsiyete Atsız tarafından gönderilen mektuptur. Bu kişiye Gürgeç'te vâizlik yapma görevi verilmişti. Belgenin içerisinde dinî vecibeler bağlamında yapılması gerekenler ve uygulama şekillerine dair çok önemli ifadeler bulunmaktadır. Buna göre görevlendirilen vâiz, hizmeti esnasında temiz ve Abbâsî Hilâfeti'nde olduğu gibi siyah elbiseler giymeliydi. Kendisi peygamberler, sahabe, halife ve Hârezmşâhlar ile ilgili vaazlar vermeli; vaazın ardından da *Kur'an-ı Kerim*'den âyetler okunmalı ve dinî vecibeler ile namaz ibadetini itinalı bir şekilde yerine getirmeliydi. Ayrıca bayram namazı sırasında namaz ve hutbenin sırasına da uymalıydı. Gürgeç'te yaşayan imamların, âlimlerin, kadıların, reislerin, eşrafın ve halkın da bu kişiye uymaları, Cuma ve bayram namazlarından sonra, onunla birlikte dua etmeleri gerekmektedir⁶⁹. Bu evrak dönemin dinî vecibelerini yerine getirme usûlleri ile birlikte toplu ibadet şekillerinin nasıl olması gerektiği ve uygulamalar hakkında bilgi veren çok önemli bir belgedir.

Döneme ait bir diğer belgede de benzer ifadeler kullanılmıştır. Buna göre Sultan Alâeddîn Tekiş, sarayında önemli görevlerde bulunan Bedreddîn'in büyük bir vilayete imam hatip ve müderris olarak atanma-

66 - Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/427-428; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/661.

67 - Nesevî, *Sîret*, 149; Türkçe çev. 74; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 353; Sultanın evliliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli, "Kadın'ın Yeri ve Önemi", 494-497.

68 - Bu döneme ait münşeât mecmuaları arasında Reşîdüddin Vatvat'a ait *Umdetü'l-bulegâ*, *Araisü'l-havâtir*, *Ebkârü'l-efkâr* ve *Münşeât* adlı eserlerin önemi büyüktür. Kâsım Toyserkânî bu mecmuaların içerisindeki Farsça evrakın bazılarını bir araya getirerek neşretmiştir. Kâsım Toyserkânî, *Nameha-yi Reşideddin Vatvat*, (Tahran/ 1383Hş). Diğer bir münşeât mecmuası da Bahâeddîn Muhammed b. Müeyyed el-Bağdadî'ye ait olan *et-Teveşül ile't-teressül* adlı mecmuadır. Bu eser de Leiden ve Paris nüshaları karşılaştırılarak Ahmed Behmenyâr tarafından neşredilmiştir. Münşeât Mecmualarında bulunan evrakların bazıları da Heribert Horst tarafından Almancaya tercüme edilerek *Die Staatsverwaltung der Grosseilguen und Horazmshahs* adlı eserde yayınlanmıştır.

69 - Belgede bu mevki sahibi şahısların ve halktan kişilerin vermeleri gereken ödemeleri Hâce İmam'ın temsilcilerine vermelerinin gerekli olduğu ifade edilmiştir. Yine Hâce İmam'ın vekillerini tanımaları ve vergilerini de bu kişilere teslim etmeleri istenmiştir. Aynı zamanda Cuma Camii'nin vakıfları da Hâce İmam'ın denetiminde olmalı ve o da bu vakıfların herhangi bir zarara uğramaması için uğraşmalıydı. Toyserkânî, *Nameha-yi Reşideddin*, 37-40; Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosseilguen und Horazmshahs*, (Wiesbaden: 1964), 163; Ergin Ayan, "Hârezmşâh Atsız'ın Divânından Çıkmış Bazı Münşeâtın Muhatevası", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 130, (Şubat 2001), 230.

sına karar vermiştir. Bedreddîn, dinî vecibelerin doğru bir biçimde yerine getirilmesi için *Kur'ân*, hadis, sahabelerin hayatı, icmâ ve kıyasa göre vazifesini yerine getirmeliydi. Aynı zamanda Cuma ve bayram namazlarını kıldırmalı, verdiği vaazlarda Allah'ı, Peygamberi överek Halife ve Hârezmşâh için dua etmeliydi. Yine dinî amaçlara hizmet eden yapıları kontrol etmeli, gerekirse terimlerini yaptırmalı ve bunun yanı sıra vakıfların kazançlarını da artırmalıydı. Ayrıca insanları söz ve davranışlarla eğiterek akli başında öğrenciler yetiştirmeliydi⁷⁰.

Şehzâde Gıyâseddîn Pirşâh'ın Şerefül-mülk Fahrüddeve ve'd-dîn İnanç Kutluk Ulug Balka'ya yazmış olduğu mektupta, onun Türkistan eyaletini Hârezmşâhların adına yönetmekte olduğu belirtilir. Kendisiyle bütün önemli meseleler istişare edilirdi. Bu mühim görevi yerine getirmekte olan İnanç Kutluk'tan put tapınaklarından Tanrı evleri, ateşgedelerden câmiler, kiliselerden medreseler yapması istenmiştir. Bunun yanı sıra bu mekanlarda fıkıh ve tefsir öğretilmeli, vaazlar verilmeli ve fakih ve âlimler toplanmalıydı. Mektupta bu sayede insanların alıştıkları yanlış davranışlardan uzak duracakları ve Allah'ın yasaklarına uyacakları ifade edilir. Ayrıca ilim ve eğitim için binalar inşa edilerek sünnete uygun yasalar ve uygulamalar yayılmalıydı. Hristiyan idareleri yerine İslâmî uygulamalar yapılmalı, gayri İslâmî çağırımlar (çan gibi) yerine ezan okutulmalı, yüzler haça değil mihraba yönlendirilmeli, bunun için de fıkıh ve ilim geliştirilmeliydi⁷¹.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin hukuk sistemine bakıldığında şer'i ve örfî hukukun beraber uygulandığı görülmektedir⁷². Elbette bu durum Hârezmşâhlar Devleti'nde de aynı şekilde olmuştur. Hukukun uygulayıcısı bizzat devletin kendisiydi. Başta adaletin tesis edilmesi olmak üzere tüm hukukî meselelere çözümün getirilmesi için büyük bir çaba harcanmıştır. Kādilkudât ve kadılar⁷³ hukukun işleyişinde temel yapı taşları olduklarından onların kararları ve fetvâlarıyla düzenin işlemesi söz konusu olmuştur. Hârezmşâhlar dönemine ait belgelerde dönemin adlî sistemine ilişkin önemli bilgiler bulunmaktadır.

Mâlum olduğu üzere kadıların hukukun uygulanması haricinde pek çok görevleri bulunmaktaydı. Bu görevler arasında vâizlik, hatiplik, medreselerin yönetimi ve vergi toplamanın yanı sıra mülki idareyi de gerçekleştirmekte. Ayrıca vakıfların idaresi de kadıların görevleri arasındaydı⁷⁴. Bu dönemde kadılar zaman zaman elçilik vazifesini de yerine getirmişlerdir⁷⁵. Kadılar adalet sahibi, akıllı, dindar, ilimle uğraşan, çalışkan ve takva sahibi olmalıydı⁷⁶.

70 - Belgede burada bulunan imam, kadı, mutasarrıf, dinî temsilci olan kişilerin ve halkın Bedreddîn'in yetkilerini tanımaları ve vergileri geciktirmeyip herhangi bir değişiklik istemeden ona vermeleri istenmiştir. Bağdâdî, *et-Teveşşül*, 104-110; Horst, *Horazmshahs*, 165.

71 - Horst, *Horazmshahs*, 123.

72 - Şer'i ve örfî hukuku adaletli bir şekilde uygulamak İslâm dünyasında önemle üzerinde durulan bir husustu. Bu iki hukuk her ne kadar dinî ve dünyevi meseleleri ihtiva etmekte ise de bu ikisini birbirinden tamamen ayırmak çok da mümkün değildi. Şer'i hâkim olan kadı halkı korurdu ve İslâm'ın bekçisiydi. En alt kademedeki bir kadı bile devletin ve dinin temsilcisiydi. Aynı zamanda örfî mahkeme işleri de kadı tarafından görülürdü. Mehmet Altay, Köymen "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/ 2-3 (Ankara 1964), 368-369.

73 - İslâm devletlerinde yargı sisteminin başında kādilkudât bulunurdu. Kadıların kadısı anlamında olan bu unvan bir ülkenin ya da bölgenin yargı teşkilatının üst düzey yetkilisi anlamına gelirdi. Kādilkudât hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Özen, "Kādilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77-82. Kadı ise devlet tarafından görevlendirilmiş olan ve hukukî meselelere çözüm getirmek üzere davalara bakan ve karara bağlayan kişiydi. Fahreddin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66-69. Ortaçağ İslâm tarihinde kadılar ve görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Recep Keleş, *Nil ve Fırat'ı Kavuşturan Alim İbn Hallikân*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 119-128.

74 - Hârezmşâhlar döneminde kadıların bu görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bağdâdî, *et-Teveşşül*, 52-56; Horst, *Horazmshahs*, 156-158. Bu dönemde kādilkudât Seyfü'l-mille ve'd-dîn Halef el-Mekkî'ye yazılmış olan bir belgede kādilkudâtın görevleri hakkında önemli bilgiler bulunur. Buna göre medreseler ile ilgilenmenin yanı sıra, ulemâyı ve fakihleri kollamalı, onları hizmetlerine göre onurlandırmalı, camiler yanında vakıflarla ilgilenmelidir. Ayrıca her yerde duruma göre bir tane temsilci, bir âmil, bir müstevfi ve bir tane de tarım işleri için idareci yerleştirmeliydi. Bu kişiler de vergilerin alınması ve toplanması hususunda ona danışmanlık ve yardım etmeliydi. Gelirleri korumalı ve uygun yerlerde harcamalıydı. Bağdâdî, *et-Teveşşül*, 54-55; Horst, *Horazmshahs*, 144.

75 - Bu dönemde kadıların elçi olarak görevlendirilmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülseren Ceceli Dursun, *İlmî Hayat*, 210-216.

76 - Reşideddîn Vatvât, *'Umdetü'l-bulegâ ve 'uddetü'l-fusaha'*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 4150), vr. 33a.

Hârezmşâh Atsız döneminde Kādilkudât'a yazılmış olan bir belgede bu kişinin *Kur'an*'a, hadise, icmâya, kıyasa ve sahabeye göre karar vermesi gerektiği bildirilmiştir. Kādilkudât imamlarla ve âlimlerle istişare ederek tarafsız kararlar vermeliydi. Hârezm'in her yerine kadılar atamalı ve bu kişileri gizli veyahut açık bir şekilde kontrol etmeliydi. Tanıkları sınamalı, doğruluğunu anlamalı ve onu temsil eden kadıları şahitlerin verdiği bilgilerde dikkatli olmaları konusunda uyarmalıydı. Kadıları tanıklar ortaya çıkmadan ve onların masumiyetleri doğrulanmadan hiçbir belgeyi kabul etmemeleri konusunda yönlendirmeliydi. Kādilkudât'ın diğer görevleri arasında ise mirasın ve yetimin mallarının korunması, haksız iddialar karşısında yetimlerin muhafazası, reşit olmaları halinde mallarının kendilerine geri verilmesi bulunmaktaydı. Aynı zamanda bu kişi ilâhî emre uygun olarak aileler oluşturmalı, birbirine denk olan insanları yasaların belirlediği şekilde evlendirmeliydi. Miraslar ve benzeri şeyleri de dinin yasalarına göre yöneterek *Kur'an* ve sünneti esas almalıydı. Aynı zamanda idarecilerden halka kadar herkes kādilkudâta karşı saygılı bir tavır içerisinde olmalıydı. Ayrıca bu kişiler din ve dinî ilgilendiren işlerde ona ve onun emri altındaki kadılara yönelerek onların kararlarını kabul etmeli ve temsilcilerine saygı duymalıydı⁷⁷.

Yine Atsız döneminde bir kādilkudâta yazılan başka bir belgede uzun süredir Hârezm'de kadı olan bir kişiye bu görevin tekrar verildiği ve onaylandığı bildirilir. Bu kişi davaları karara bağlamalı ve hükümler vermeliydi. İmamlar, reisler, diğer görevliler ve Hârezm sakinlerinin yasaya uymaları gerekiyordu. Kādilkudâtın sefer sırasında Hârezmşâh Atsız'a eşlik etmesi gerektiğinden oğlu kendisine vekalet etmeliydi. Eğer bu kişi de mücbir bir sebepten dolayı yerinde olmazsa başka bir görevli ona vekalette bulunmalıydı. Hârezm halkı ise kādilkudâta, oğluna, oğlunun memurlarına dikkat etmeli ve onları tanımalıydı. Ayrıca din ve dinî kanunlarla ilgili meselelerde onlara tevcih etmeliydi⁷⁸.

Bağdâdî'de bulunan belgelere bakıldığında kādilkudâta yazılan mektupların içerisinde dönemin hukuk sitemine ait önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu belgelerden birinde kadılık kurumunun zeki kişilere tevdi edildiği ve bu işin gerektirdiği her bir karar hakkının kadının eline verildiği ifade edilmiştir. Onun çabalarının etkisi, gösterdiği şevkat ve ihtimam halkın beklentilerini karşılayacaktı. Böylelikle İslâm'ın işaret ettiği terbiye artacaktı. Şeriatin güçlenmesi ve dinin saygı görmesi yine kadıların çabaları sayesinde gerçekleşecekti ve ahkâmın yüzü hak yüzü ile süslenecekti. Kadıların güzel faaliyetlerinin neticesinde elde edilen vakıflar ve tasarruflar (birikimler) hak ettiği şekilde harcanacaktı. Böylelikle sorunlar kolayca halledilecekti. Kadının doğru kararları sayesinde imamlar ile ulemanın olduğu mescidler ve medreseler artacaktı. Bunların neticesinde hayırsever insanlar artacak, büyükler ile ulemayı birbirine yaklaştıracaktı. Bu şekilde güçlü ve yüce devletin iyilikleri artacaktı⁷⁹.

Bu hususlara dair örnekler çoğaltılabilir. Sultan Alâeddîn Tekiş tarafından Seyfü'l-mille ve'd-dîn Halef el-Mekki'ye yazılmış olan bir belgede kendisinden mahkeme oturumlarında ihtiyatlı kararlar verilmesi istenmiştir⁸⁰. Daha sonra bu kādilkudât yaşının ilerlemesi üzerine oğlu Sadrü'd-devle'nin bu göreve getirilmesini rica etmişti. Kādilkudât Sadrü'd-Devle ve'd-dîn Muhammed b. Halef el-Mekki'ye gönderilen bir diğer belgeye göre kadı Allah'tan korkar bir şekilde görevini yerine getirmeli, tarafsız bir şekilde kararlar vermeli ve davaları sonuçlandırmalıydı. Âlimlere fikirlerini sormalı, hami ve savunucuları dinlemeli, *Kur'an* ve hadise göre kararlar vermeli, bu mümkün değilse icmaya göre hareket etmeli, eğer kıyas da imkansızsa o zaman kendi fikrine ve düşüncesine göre neticeye varmalıydı. Ayrıca hüküm vermekte aceleci olmamalıydı. Ancak şüpheye açık olmayan durumlarda da hiç tereddüt etmemeliydi. Yanlış kararları ortadan kaldırmalı, tanıkların ifadelerini ana hatları ile sorgulamalıydı. Eğer bir kişi bilgisizlikten veyahut kötü niyetinden ötürü yanlış bir belge verirse kadı meseleyi sonuçlandırmak için saraya taşıyabilirdi.

77 - Horst, s. 154-155; Ergin Ayan, "Hârezmşâh Atsız'ın Divânından Çıkmış Bazı Münşeâtın Muhatevası", 229; Hârezmşâhlar Devleti'nde kādilkudât ve kadılar hakkında ayrıca bkz. Meryem Gürbüz, *Hârezmşâhlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları 2014), 220-226.

78 - Horst, *Horazmshahs*, 153.

79 - Bağdâdî, *et-Tevevül*, 51.

80 - Horst, *Horazmshahs*, 144.

Belgenin devamına göre kadıların mahkemeler ve hüküm verme dışındaki görevleri arasında vekaleten insanların mallarının ve mülklerinin idaresi, sahipsizlerin mallarının korunmasının yanı sıra *Kur'an'a* ve sünnete göre hak eden insanlara bu malların dağıtılması bulunuyordu. Ayrıca yetimlerin ve çocukların mülklerinin güvenilir insanlar vasıtasıyla idare edilmesi ve reşit olmaları durumunda mülklerin sahiplerine verilmesi sağlanmalıydı. Kadıların diğer görevleri arasında insanların evlendirilmesi, düğün armağanlarının (çeyizlerin) doğru bir şekilde tespit edilmesi vardı. Yine bu belgede ileri gelenlerin, vergi toplayanların, reislerin ve halktan kişilerin Sadreddîn'i kâdıkkudât olarak tanımalarının gerekli olduğu bildirilir. Emîrler, yaşlılar ve devlet memurları da onu desteklemeliydiler. Kadılar kendilerini kâdıkkudâtın temsilcileri ve onun altında çalışan kimseler olarak görmeliydiler. Hiçbir kimse onun izni olmadan yasaları ilgilendiren şeylere karışmamalı, mutasarrıflar, idareciler ve mahkemenin altında olan vakıf idarecileri kâdıkkudâta tevcih etmeliydiler. Eski yasalara göre vakıf ve idarecilerin topladıkları kira ve maaş ödemeleri ise onun temsilcilerine verilmeliydi⁸¹. Tüm bu zikredilenler kadıların yerine getirmesi gereken görevleri arasındaydı.

Hârezmşâhlar dönemine ait kaynaklardan kâdıkkudâtlık, kadılık ve ordu kadılığı görevini yerine getiren kişilerin isimlerini tespit edebilmek mümkündür. Bunlardan kaynaklarda Kâdıkkudât olarak zikredilenler arasında Seyfû'l-mille ve'd-dîn Halef el-Mekkî⁸², bu şahsın oğlu olan Sadrû'd-Devle ve'd-dîn Muhammed b. Halef el-Mekkî⁸³, Tâceddîn Ali b. Abdürrezzâk⁸⁴, hem Alâeddîn Muhammed hem de Celâleddîn Hârezmşâh döneminde yaşamış olan Mücireddîn Ömer b. Sa'd el-Hârizmî⁸⁵, İzzeddin Kazvîni⁸⁶ bulunmaktadır. Bu dönemde görev yapmış kadılar arasında ise Burhaneddîn Ebû Said b. el-İmâm Fahreddîn Abdülazîz (Horasan kadısı)⁸⁷, Sadreddîn Muhammed b. el-Vezzân (Hemedan kadısı)⁸⁸, Ziyâeddîn Mecdülmülk⁸⁹, Ebû Sâlih b. Yûsuf el-Bilâlî⁹⁰, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Saîd el-Kea'bbi et-Teberî el-Buhârî'nin (ö. 604/1207-1207)⁹¹, Zahireddîn Muhammed b. Ahmed el-Buhârî (ö. 619/1222) (Buhara kadısı)⁹², es-Sâfi Ebû Bekr b. Muhammed es-Serahsî⁹³, Şemseddîn (Serahs kadısı)⁹⁴ Ebû'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî el-Hârizmî⁹⁵, Rükneddîn Ali b. İbrahim el-Mugisî (Nişabur kadısı)⁹⁶, Rükneddîn Mesud b. Saad (İsfahan Kadısı)⁹⁷, Kivâmeddîn Bağdâdî⁹⁸ vardı. Ordu kadısı olarak da Sadreddîn el-Cendî'nin ismi zikredilir⁹⁹.

81 - Bağdâdî, *et-Tevevül*, 56 -60; Horst, *Horazmshahs*, 156-158; Köprülü, "Hârizmşâhlar", 282.

82 - Bağdâdî, *et-Tevevül*, 46.

83 - Bağdâdî, *et-Tevevül*, 56; Horst, *Horazmshahs*, 156.

84 - Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 813-814; Türkçe çev. 662.

85 - Nesevî, *Sîret*, 19; Türkçe çev. 15-16; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 84; el-Hüseyn b. Muhammed İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye*, Türkçe trc. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 2/156-157. Ayrıca bkz. Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011), 58.

86 - Nesevi, *Sîret*, 149; Türkçe çev. 74-75; Cüveynî, *Cihângüşâ*, 353.

87 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 262-263; Hasan-ı Yazdı, *Camîu't-tevârih-i Haseni*, vr. 256b; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 4/370; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, 2/632.

88 - Râvendî, *Rahatü's-südûr*, 2/355.

89 - Kazvîni, *Târih-i Güzide*, 813-814.

90 - Ebû Sa'd Abdülkerîm Sem'ânî, *el-Ensâb*, (Beyrut: 1988), 1/424.

91 - Ebû'l-Hasenât Muhammed Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (Beyrut: 1998), 225; Ebû'l-Adl Zeyneddîn Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, (Dımaşk: 1992), 200.

92 - İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, 180; Leknevî, *el-Fevâ'id*, 257-258.

93 - İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 10/103.

94 - Cüveynî, *Cihângüşâ*, 166.

95 - Zehebî, *Târihu'l-İslâm (631-640)*, 206.

96 - Nesevî, *Sîret*, 92; Türkçe çev. 25; Cüveynî, Rükneddîn el-Mugisî'nin kâdıkkudât olduğunu bildirmektedir. *Cihângüşâ*, 179, 293.

97 - Nesevi, *Sîret*, 94, 128; Türkçe çev. 49, 62.

98 - Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, 4/ 427-428; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, II, 661.

99 - Sadreddîn el-Cendî'nin ataları Hârezmşâh İl-Arslan döneminden beri ordu kadılığı görevine getirilmişlerdi. Sadreddîn, ailesinin nüfuzuna rağmen görevini yerine getirmek için çaba sarf ederdi. Kendisinin önemli vasıfları ve güzel bir yüzü vardı.

SONUÇ

Hârezmşâhlar döneminde gerek siyasi gerekse hukukî açıdan çeşitli dinî uygulamaların gerçekleştirildiği görülür. Bununla birlikte Abbâsiler, Karahıtaylar, Gurlular, Karahanlılar ve diğer devletlerle münasebetlerde gerekli durumlarda dinî hususiyetler ön plana çıkarılmıştır. Özellikle müslüman olmayan Karahıtaylar ile mücadelede dinî söylemlerin sıkça ifade edildiği görülür. Abbâsî halifeliği ile ilişkilerde de dinî bir takım uygulamaların yanı sıra meseleler hakkındaki görüşler dile getirilmiştir. Hârezmşâhlar dinî kurumları geliştirmek ve ilmî çalışmalara destek vermek için çaba göstermişlerdir. Bu dönemde meselelerin çözümü için hukukun ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yapılacak işlerde fetvâ kurumundan hüküm istenmekte ve oradan çıkacak sonuca göre hareket edilmekteydi. Hârezmşâhlar tarihinde dinî uygulamaların yanısıra askerî konularda verilen hükümler askerini şevkini artırmaktaydı. Ancak fetvâların bazı durumlarda örneğin Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un kızı Melike'nin eşinden boşanması ve Celâleddin Hârezmşâh ile evliliğinde olduğu gibi, siyasete uygun olarak verildiği de görülür. Hârezmşâhlar hukuk sisteminin doğru bir şekilde işlenmesi ve adaletin sağlanması için çaba göstermişlerdir. Münşeat mecmualarında yer alan belgelerde dinî uygulamalarda yapılması gereken ritüeller ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiş ve uygulanma biçimleri de anlatılmıştır. Özellikle İslâmî öğelerin yerleştirilmesi konusunda çaba gösterilmesinin istenmesi, devletin bu meseleye ne kadar önem verdiği bir ifadesidir. Bununla birlikte belgelerdeki ifadelerden dinî hükümlerin *Kur'an*, sünnet, icmâ ve kıyasa göre uygulanması konusunda hassas davranıldığı da anlaşılmaktadır. Hârezmşâhlarda hukuk sisteminin yürütücüleri olan kâdılkudât ve kadıların görev ve yetkileri en ince ayrıntılarına kadar belirlenmiştir. Döneme ait belgelere bakıldığında kadıların görevleri arasında evlilikten miras hukukuna, yetimlerin haklarından doğru ve adaletli bir şekilde hüküm verilmesine kadar hukukî meselelerdeki pek çok ayrıntıya yer verildiği görülmektedir. Bu sayede toplumun her kesiminin gözetilerek dinî ve örfî hukukun uygulanmasında herhangi bir aksaklığa mahal verilmemesi için çaba sarfedildiği anlaşılmaktadır.

Sultan Alâeddin Muhammed kendisine Nîşâbûr kadılığını vermişti. Ayrıca kendisine güzel bir kürk ile birlikte saht, serefser ve tuğlar verdi. O gün Sadreddin naiblerinden ve vekillerinden yirmi kişiye hilat giydirerek onlarla bazı haciplere haber gönderdi. Bu haberde kendisinin ordu kadılığına atanmasında vezir Nizâmülmülk'ün bir dahlinin olmadığını ve kendisinin başarısı sayesinde bu göreve getirildiğini ifade etti. Bu durum karşısında Nizâmülmülk taraftarları da Sadreddin'i korkutarak akıllı bir insanın bu işe razı olmayacağını söylediler. Kadı da düşündü ve vezire ağzı bağlı kese içerisinde 4.000 dinar gönderdi. Sultan Alâeddin bu durumu anlayınca Nizâmülmülk'e birisini göndererek Sadreddin'in ona gizli olarak gönderdiği şeyi kendisine vermesini istedi. Bu durum karşısında mühürlü keseyi sultanın huzuruna getirdiler. Sultan herkesin bulunduğu mecliste Sadreddin'e Nizâmülmülk'e ne gönderdiğini sordu. Kadı ise ısrarlı bir şekilde inkar ederek ve Sultan'ın başı üzerine ant içerek "Ben vezire hiç bir dinar ve dirhem göndermemişim." dedi. Bunun üzerine Alâeddin Muhammed kesenin getirilmesini emretti ve onu kadının önüne koydu. Sadreddin bu durum karşısında başını öne eğdi. Sultan ise içten içe çok kızmıştı ve sabit bir şekilde kadıya bakıyordu. Ardından hilatı Sadreddin'in üzerinden çıkartmalarını emretti ve onun daha önce azledilmiş olan kadıya verilmesini buyurdu. Böyellikle Sadreddin'in ordu kadılığı bir günden fazla sürmedi. Daha sonra da Cihan Pehlivan'a Nizâmülmülk'ün çadırının iplerinin kesilmesini emretti. Sultan çadırı başına yıkılan Nizâmülmülk'ün Terken Hatun'un yanına gitmesini buyurdu. Vezir korkuyla derhal yola çıktı ve sonuçta sultanın gazabından dolayı Hârezm'den ümidini kesti. Nesevi, *Sîret*, 42-44; Türkçe çev, 25-26; Taneri, "Hârezmşâhlar Vezareti", 43-44.

KAYNAKÇA

- Alyârî, Hüseyin. “Çengiz ve Alâeddîn Muhammed Hârizmşâh”. *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*. 2 Cilt. Tahran: 1379hş. 41-51.
- Atar, Fahreddin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin. “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/486-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ateş, Ahmed. “Raşid al-din Vatvat’ın Eserlerinin Bazı Yazma Nüshaları”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 10/2 (Eylül, 1959), 1-24.
- Ateş, Ahmet. “Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Büyük Selçuklu Devrine Ait Münşeât Mecmuaları”. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 8/4 (1951), 537-648.
- Avfi, Nüreddin Muhammed b. Muhammed b. Yahyâ. *Tezkire-i Lübâbü'l-elbâb*, 2 Cilt. Tahran: 1984.
- Ayan, Ergin. “Hârezmşâh Atsız’ın Divânından Çıkmış Bazı Münşeâtın Muhatevası”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 130. (Şubat 2001). 227-230.
- Azar Nasırabadı, Gülseren. “Hârezmşâhlar Devleti’nin Abbâsî Halifeliliği Üzerinde Hâkimiyet Kurma Çabaları”. *Ortaçağ Tarihiçiliğinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan*. ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk, 505-520. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Bağdâdî, Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed. *et-Teveşül ile't-teressül*. Mukabele ve Tashih: Ahmed Behmenyâr. Tahran: 1315Hş.
- Barthold, Vassily Viladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1990.
- Bavefa, İbrahim. “Münasebât-ı Siyâsî Hârezmşâhân ve Abbâsiyân”. *Tarih-i İslam*. 25 (Bahar 1385hş), 101-142.
- Bâvefâ, İbrahim. “Siyâset-i Dinî ve Mezhebî Hârizmşâhiyân”. *Târih ve Temeddün-i İslâmî* 9 (1388hş), 29-51.
- Bilgegil, Zehra. “Raşid al-Din Vatvat’ın Abkâr al-Afkâr fi'r-Resâil va'l-Aş'âr İsimli Eserinin Yeni bir Nüshası”. *Bellekten* 57/220 (Aralık 1993), 745-750.
- Bosworth, Clifford Edmund. “Kharazm-shahs” *Encyclopedia of Islam*, 4/1065-1068. Leiden: 1978.
- Bünyatov, Ziya. *Hârezmşâhlığı ve Enuştekinler Devleti*. Türkçe çev. Tural Rızayev. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Ceceli Dursun, Gülseren. *Hârizmşâhlar Devleti'nde İlmî Hayat (1097-1231)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Ceceli, Gülseren. “Hârizmşâhlar Devleti Siyasi Hayatında Kadın’ın Yeri ve Önemi”. *Ortaçağ’da Kadın*. ed. Altan Çetin. Ankara: Lotus Yayınevi, 2011. 483-519.
- Ceceli, Gülseren. *Harizmşah Hükümdarı Sultanşah Mahmud (567-589/1172-1193)*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2006 .
- Cüveynî, Alâeddin Ata Melik. *Tarih-i Cihângüşâ*. Türkçe çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeklikler, Hârezmşâhlar)*. Türkçe çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî*. 2 Cilt Tashih: Abdulhay Habîbî, Tahran: 1389.
- Devletşah b. Bahtışan Semerkandî. *Devletşah Tezkiresi*. *Tezkire-i Devletşâh*. 4 Cilt. Türkçe çev. Necati Lugal. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977.
- Gürbüz, Meryem. *Hârizmşâhlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2014.
- Hândmîr, Gıyâseddin Muhammed. *Habîbü's-siyer*. 4 Cilt Tahran: 1353Hş.
- Hasan-ı Yezdi. *Câmiu't-tevârih-i Haseni*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih nr. 4307.
- Hayrendiş, Abdurresul. “Vakia-ye Hâyile-ye Otrar”. *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*. 2 Cilt. Tahran: 1379Hş. 555-568.
- Horst, Heribert. *Die Staatsverwaltung der Grosselguen und Horazmshahs*. Wiesbaden: 1964.
- İbn Bîbî, el-Hüseyin b. Muhammed. *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi Umûri'l-Alâiyye*, 2 Cilt. Türkçe trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdeddin İsmâil b. Şehâbeddin. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 15 Cilt. Türkçe çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeyneddin Kâsım. *Tâcü't-Terâcim*. Dimaşk: 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târih*. 10 cilt. Türkçe çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008.
- İzgi, Özkan. “Hârezmşâh ve Moğolların İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi”. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014. 55-63.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Türkler:Türk-İslâm Siyâsî Teşekkülleri”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 12-2 /262-280. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 4. Basım, 2000.

- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî. *Târih-i Güzîde*. nşr. Abdülhüseyn Nevâhi. Tahran: 1387.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî. *Târih-i Güzîde*. Türkçe çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî. *Zafername*. İstanbul: Türk İslâm Eserleri Müzesi, 2042.
- Keleş, Mahmut Recep. *Nil ve Fırat'ı Kavuşturan Alim İbn Hallikân*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Hârizmşahlar". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 5-1/265-296. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Köprülü, Mehmed Fuad. "Uran Kabilesi". *Belleten*. 7/26 (Nisan 1943), 227-243.
- Köymen, Mehmet Altay. "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/2-3 (Ankara 1964), 303-380.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: 1998.
- Merçil, Erdoğan. "Taştardar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Mîrhând, Hamideddîn Muhammed. *Ravzatu's-safâ*. 7 Cilt. Tahran: 1339Hş.
- Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed. *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî (Celâlütin Harezmsâh)*. Türkçe çev. Necip Asım. İstanbul: Devlet Matbaası, 1934.
- Nesevî, Şehâbeddîn Muhammed b. Ahmed. *Sîret-i Celâleddîn Mengübertî*. Tashih. Mücteba Minovi. Tahran: 1365Hş.
- Ocak, Ahmet. *Selçukluların Dinî Siyâseti (1040-1092)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Örs, Derya. "Reşideddin Vatvât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/573-574 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özaydın, Abdülkerim. "Harezmsâhlar Devleti". *Türkler*. 4/808-896. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Muhammed b. Tekiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/581-583. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özen, Şükrü. "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Hârezmşâh Hükümdarlarına Ait Farsça Şiirler". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Bahar 2015), 25-51.
- Öztürk, Murat. *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları: 2019.
- Râvendî, Muhammed b. Ali. *Râhat-üs-sudûr ve âyet-üs-sürûr*. Türkçe çev. Ahmet Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999. 2/362.
- Reşideddîn Fazlullah Hemedani. *Câmiü'l-tevârih*. 4 Cilt. Tashih ve Tehşiye. Muhammed Rüşen-Mustafa Ruşeni. Tahran: 1373Hş.
- Rûhânî, Seyid Kâzım. "Sultan Muhammed Hârizmşâh ve Koştâr-e Tâcîrân-e Mogol". *Hücum-e Mogol be İrân ve Peyamedhâ-yi Ân*. 2 Cilt. Tahran: 1379Hş. 653-667.
- Salman, Hüseyin. "Muhammed Harezmsâh Döneminde İç İsyanlar-I- Kezlik Han İsyanı". *Türk Kültürü Araştırmaları*. 35/1-2 (2001), 221-234.
- Sem'ânî, Ebü Sa'd Abdülkerim. *el-Ensâb*. 5 Cilt. Beyrut: 1988.
- Şahinoğlu, M. Nazif. "Vatvât". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 13/235 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Şebankareyi, Muhammed b. Ali. *Mecmau'l-ensab*. Tashih. Mîrhâşim Muahaddis. Tahran: 1376Hş.
- Taneri, Aydın. "Hârizmşahlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/298-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Taneri, Aydın. *Celâlî'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Taneri, Aydın. *Harezmsâhlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. "Selçuklu-Osmanlı Çizgisinde Harezmsâhlar Vezâreti". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. 7-8 (1976-1977), 41-42.
- Togan, Zeki Velidi. "Hârizm". *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. 5-1/246. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Toyserkani, Kasım. *Nameha-yi Reşideddin Vatvat*. Tahran: 1383Hş.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, 1993.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Usta, Aydın. *Türkler ve İslâmiyet: İlk Müslüman Türk Devleti: Samaniler*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020.
- Uyumaz, Emine. *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- Vatvât, Reşideddîn. *'Umdetü'l-bulegâ ve 'uddetü'l-fusaha'*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya nr. 4150.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: Kamer Yayınları. 3. Basım, 2000.

EXTENDED ABSTRACT

The Turkic states began to have religious sensitivities and Islamic elements began to prevail in cultural realm after the adoption of Islam among the Turks. Besides this, Turkic states' government mechanisms experienced certain changes and renovations. The Turks adopted Islam mostly via Abbasids; therefore, Abbasid religious principles significantly influenced the Turks. By adopting Islam, the Turkic rulers simultaneously became the representatives of the Islamic religion. Thus, they began to act in this respect and engaged in activities compatible with the Islamic religion.

As one of the medieval Turkish-Islamic states, the Khwarazmshah Empire (1097-1231) applied the Islamic rules from political and social perspectives. As heirs of the Seljuk Empire, Khwarazmshah monarchs attained the continuity of the Seljuk culture in religious terms. The Khwarazmshah Empire strove to inaugurate a system based on the promotion of Islam on political, social and judicial realms. Furthermore, the Khwarazmshah Empire also schooled scholars and worked for the fortification of religious principles via opening up new *madrassahs*.

The Khwarazmshah Empire strove for the betterment of religious institutions and encouraged religious studies as well. The monarchs were well-educated not only on military, sciences and arts but also on religion. Some of them had mastered on the fields such as *tafsir* and *fiqh*. They sponsored the scholars and joined scholarly meetings.

The prevalence of religious discourse was visible on political and military realms in the country dominated by Sunni Islam. Furthermore, religious life was quite important on public realm as well. Religious connotations were also highlighted in the campaigns against the non-Muslims. For instance, religious discourse was significantly employed during the campaign against the Kara Khitai. The military victory against the Kara Khitai who were called infidels by the Khwarazmshah rulers partly depended on the utilisation of Islamic discourse.

The Khwarazmshahs also championed the protection and promotion of religion on their relations with Muslim states. Moreover, religious references were heavily employed concerning the political questions on the relations with other Muslim states. One of the most striking examples of this is the political contact with the Abbasids. Religious content is highly visible in the communication between Sultan Aladdin Muhammad and Abbasid Caliph al-Nasser. This case is a clear example of the influence of religious tones in shaping the political relations.

Religious tones were necessarily used during the campaigns and sieges in order to attain peace. The peace negotiators were chosen from the scholars and *sheikhs* who had certain knowledge

of religion. This choice shows the importance of religious knowledge and influential charisma on state affairs and diplomacy. Expectedly, these individuals were generally able to attain peace and sometimes prevented plundering of the cities.

In this period, the activities were evaluated on the basis of Islamic principles and the *fatwas* were respected. Khwarazmshahs, like other Turkish-Islamic empires, applied both religious law and traditional law as legal system. The judicial system was implemented via *qadis* and the *qadi al qudat* was the highest judicial authority. It is visible that legal norms were utilised in conflict resolution during this period. Thus, the decisions were taken in accordance with the judgements taken from the *fatwa* institution. *Sharia* decisions were also valid on personal cases. The decisions were executed within a short time.

In Khwarazmshah history, the judicial decisions on religious and military affairs positively affected the army and the society. The *fatwa* during the campaign against the Gurs in Sultan Aladdin Muhammad period is a typical example of this case. Again, there are many instances that *fatwas* prevailed concerning the affairs of creed and worship. For example, there was a certain *fatwa* concerning the prayer hours during this period. Besides this, it was visible that some *fatwas* were issued in line with the politics. The divorce of Seljuk Sultan Toghrul II's daughter Malika from her husband and her subsequent marriage with Jalal al-din Khwarazmshah is a typical example to this case.

The Khwarazmshah Rulers strove for the maintenance of legal system and promoted justice. There exist extensive data on the document collections of the time concerning the legal applications and maintenance of justice. These document collections reveal the rituals concerning religious applications in a detailed way among with the application types. The special focus on the inauguration of Islamic principles demonstrates the state's willingness on religious issues. Besides this, the documents also show that religious verdicts were determined in accordance with *Koran*, *Sunnah*, *ijma* and comparison.

The documents of the time focused on the issues of *qadis'* impartial verdicts, their consultations to the scholars and *imams* and their efforts to carefully listen to the witnesses. Moreover, the *qadis* had certain duties such as right implementation of the law of succession, protection of the orphan rights and orphans' accession to their properties when they become adult. Furthermore, to formalise the marriages in line with the rules was another duty of the *qadis*. Besides this, the *qadis'* recognition by the rulers and local people of the location they work and respect for the *qadis* and their representatives including their welcome ceremonies were among the other topics highlighted in the sources.